

ACHTER DE SCHERMEN

NIEUWSBRIEF VAN HET WILLEM ELSSCHOT GENOOTSCHAP

Inhoud

Bij de dood van Wilfried
Pas en Peter van Straaten

Speurtocht
naar oeuvre
van Henri
Van Straten

Verhaeren-
biograaf
idolaat van
Elsschot

Benefietdiner
met Frans
Timmermans en
Hilde Crevits

Elsschot verklaard
voor schoolgaande
jeugd

Elsschot in de media

De Bult spreekt

*Hier is de bult, de rammelkast,
de knobbelvent, de leuke gast,
de dwerg die 't hoofd omhoog moet steken
als hij zijn zonen toe wil spreken.*

*De knotwilg met den gekken stam,
waar boven op een reuzenzwam
genesteld is voor al mijn dagen
en die geen mensch er af kan jagen.*

*Hij huist daar reeds zoo lang mij heugt,
hij was de duivel mijner jeugd,
die 't al verpest heeft en bedorven
en glorie tot mijn schâ verworven.*

*Hij heeft mijn trouwdag meegevierd
en alles naar zijn zin bestierd,
mijn rok ontsierd, mijn bruid doen blozen
en gal gespuwd op hare rozen.*

*Zoo deed en doet hij moord op moord,
al zit hij stil en spreekt geen woord,
en ziet noch hoort, noch maakt gebaren:
hij vreet mij op met huid en haren.*

*Gij die reeds alles hebt misdaan
wat doembaar is in één bestaan;
gij kerels met uw zwart geweten,
die slapen kunt noch rustig eten*

*en schichtig door het donker waart:
komt op, geeft hier wat u bezwaart,
ik zal het torsen zonder klagen
als gij zoo lang dat ding wilt dragen.*

Rotterdam 1910



Het blozen van de bruid

Over 'De Bult spreekt'

Koen Rymenants

'Vooral *Het Huwelijk* vind ik bijzonder sterk van toon. Trouwens, die bult is ook best', schreef Menno ter Braak op 20 november 1932 aan E. du Perron. Hij had toen net een nieuwe zending gedichten van Willem Elsschot ontvangen voor publicatie in hun tijdschrift *Forum*. Eerder die maand was een eerste lichting in het blad verschenen onder de titel 'Verzen van Vroeger'. Elsschots vrienden Jan Greshoff en Ary Delen hadden hem aangemoedigd om een tweede selectie klaar te maken. 'Ik heb weer eenige prima dichtwerkjes van Elsschot in handen', liet Greshoff op 18 november weten aan redactiesecretaris Everard Bouws: '2 ervan zijn m.i. nog VÉÉL beter dan de vorige' (geciteerd in Elsschot 2004: 52). Of 'De Bult spreekt' volgens Greshoff bij die betere hoorde, weten we niet. In ieder geval maakte het samen met 'Tot den Arme', 'De Klacht van den Oude' en 'Het Huwelijk' deel uit van de tweede reeks 'Verzen van Vroeger' die *Forum* in januari 1933 afdruckte.

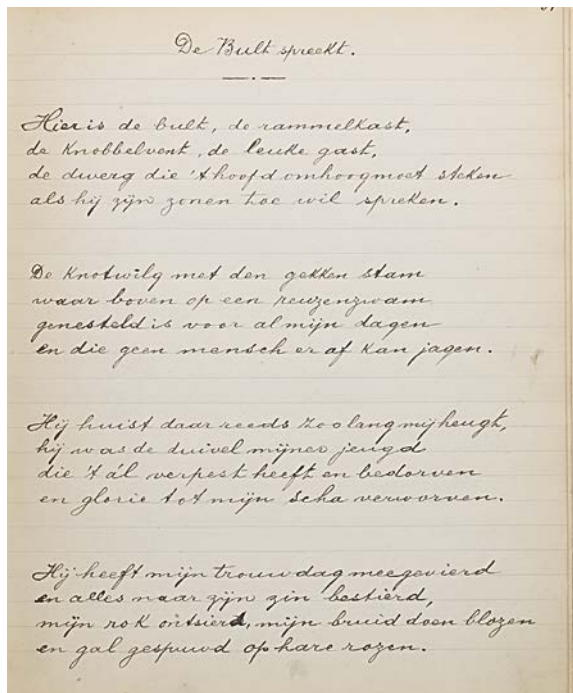
Het was de eerste keer dat het gedicht, gedateerd 'Rotterdam, 25 Febr. 1910', in druk verscheen (Elsschot 1933: 35). Meer dan twintig jaar eerder had de jonge Alfons De Ridder het wel een plaats gegeven in het befaamde zwarte cahier waarin hij onder de titel 'Gedichten' een bundel componeerde die hij opdroeg aan zijn vriend René Leclercq, maar gepubliceerd was het tot dan toe nooit. In 1934 verscheen 'De Bult spreekt', samen met de andere gedichten uit *Forum*, in *Verzen van Vroeger* en sindsdien bleef het deel uitmaken van alle bundelingen van Elsschots

poëzie (Elsschot 2004: 96-97). Het kreeg er zijn vaste plaats als laatste in een rijtje van vijf gedichten waarin een figuur die zich in de marge van de burgerlijke maatschappij beweegt het woord neemt of wordt toegesproken. Het ene is behalve in 'De Bult spreekt' het geval in 'De Bedelaar' en 'De Klacht van den Oude', die 'op precies hetzelfde stramien gebouwd' zijn (Janssens 1984: 165), het andere in de twee gedichten 'Tot den Arme'.

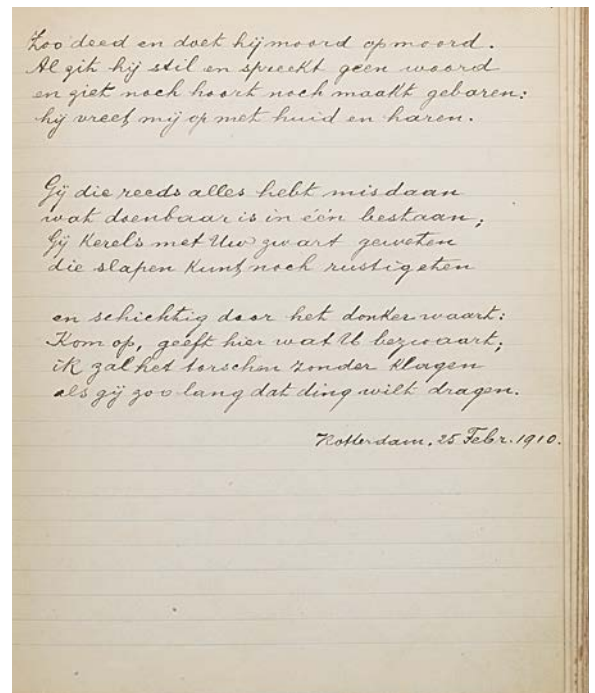
Ter Braak vond 'De Bult spreekt' ongetwijfeld 'best' omdat het gedicht er, net als de andere 'Verzen van Vroeger', toe bijdroeg om een traditie te creëren voor de parlandopoëzie van *Forum* (Kuipers 2010: 156-159), maar vast ook omdat het de gezeten burger te kijk zette op een bijzondere manier.

Dramatisch

'De Bult spreekt' is, als wel meer gedichten van Elsschot, een dramatische monoloog: een spreker die duidelijk onderscheiden is van de dichter, richt het woord tot een publiek dat niet samenvalt met de lezer. Opmerkelijk is dat het woord 'ik' maar één keer voorkomt, in de laatste strofe. Bij het begin spreekt de bultenaar uit de titel over zichzelf in de derde persoon (dat hij het inderdaad zelf is, blijkt uit het gebruik – vanaf de tweede strofe – van 'mijn' en 'mij'). Door die derde-persoonsvorm, en ook door de openingswoorden 'Hier is', lijkt de aanhef van het gedicht op de aankondiging van een optreden, een variété-act. Zo



Manuscript van 'De Bult spreekt' in het zwarte cahier, 1910 (collectie Letterenhuis, Antwerpen).



DE BULT SPREEKT.

Hier is de bult, de rammelkast,
de knobbelvent, de leuke gast,
de dwerg die 't hoofd omhoog moet steken
als hij zijn zonen toe wil spreken.

De knotwilg met den gekken stam,
waar boven op een reuzenzwam
genesteld is voor al mijn dagen
en die geen mensch er of kan jagen.

Hij huist daar reeds zoo lang mij heugt,
hij was de duivel ~~van mijn~~ jeugd,
die 't al verpest heeft en bedorven
en glorie tot mijn schê verworven.

Hij heeft mijn trouwdag meegevierd
en alles naar zijn zin bestierd,
mijn rok ontsierd, mijn bruid doen blozen
en gal gespuid op hare rozen.

Zoo deed en doet hij moord op moord,
al zit hij stil en spreekt geen woord
en ziet noch hoort, noch maakt gebaren:
hij vreet mij op met huid en haren.

Gij die reeds alles hebt misdaan
wat doenbaar is in één bestaan;
gij kerels met ~~uw~~ zwart geweten,
die slapen kunt noch rustig eten

en schichtig door het donker waart:
komt op, geeft hier wat ~~u~~ bezwart,
ik zal het torsen zonder klagen
als gij zoo lang dat ding wilt dragen.

Rotterdam, 25 Febr. 1910

DE BULT SPREEKT

Hier is de bult, de rammelkast,
de knobbelvent, de leuke gast,
de dwerg die 't hoofd omhoog moet steken
als hij zijn zonen toe wil spreken.

De knotwilg met den gekken stam,
waar boven op een reuzenzwam
genesteld is voor al mijn dagen
en die geen mensch er af kan jagen.

Hij huist daar reeds zoo lang mij heugt,
hij was de duivel ~~van mijn~~ jeugd,
die 't al verpest heeft en bedorven
en glorie tot mijn schê verworven.

Hij heeft mijn trouwdag meegevierd
en alles naar zijn zin bestierd,
mijn rok ontsierd, mijn bruid doen blozen
en gal gespuid op hare rozen.

Zoo deed en doet hij moord op moord,
al zit hij stil en spreekt geen woord
en ziet noch hoort, noch maakt gebaren:
hij vreet mij op met huid en haren.

Gij die reeds alles hebt misdaan
wat doenbaar is in één bestaan;
gij kerels met uw zwart geweten,
die slapen kunt noch rustig eten

en schichtig door het donker waart:
komt op, geeft hier wat u bezwaart,
ik zal het torsen zonder klagen
als gij zoo lang dat ding wilt dragen.

Rotterdam, 25 Febr. 1910.

2

Typoscript en door Elsschot gecorrigeerde drukproef van 'De Bult spreekt' voor Forum, 1932-1933 (collectie Literatuurmuseum, Den Haag). In de proef verdwijnt het nadrukkelijke accent op 'al' in de derde strofe (aanwezig in zowel handschrift als typoscript). Daarentegen duikt in de voorlaatste strofe het onheilspellende 'doenbaar' op, tegenover het neutrale 'doenbaar' in handschrift en typoscript.

geeft het meteen een eigen invulling aan het 'spektakelkarakter' en het 'hoog dramatisch voltage' die de 'gedramatiseerde lyriek' van Elsschot kenmerken (Janssens 1984: 164).

In verband met dat dramatische karakter merkt C. Bittremieux op: 'Als "de bult spreekt", dan gebeurt dat in eerste instantie natuurlijk op een straathoek, of in een portiek, of misschien op een kermis, maar er is onmiskenbaar nog een tweede plan: in de aanhef kondigt de sprekende figuur zichzelf aan ("Hier is de bult"...) wat een poppenkastprocédé is' (Bittremieux 1968: 390). Dat Bittremieux de kermis als mogelijke setting ziet, hoeft misschien niet te verbazen. Rond 1900 werden zowel daar als in het circus en in het opkomende variététheater zogenaamde 'fenomenen' ten tonele gevoerd: 'mensen met een bijzonder talent' (rekenwonders bijvoorbeeld), maar ook 'dwerfen of "lipputters", reuzen, Siamese tweelingen, bultenaars enzovoort' (Jonckheere 2009: 56). Dat gebeurde ook in Rotterdam in de periode dat Elsschot daar verbleef, al is het lang niet zeker dat hij daaruit zijn inspiratie putte. Op 21 maart 1908 deed het *Rotterdamsch Nieuwsblad* verslag van 'het programma in den circus aan het Stationsplein': 'Legèr en Lia zijn een paar gebochelde Fransche duettisten, die ondanks hun misvormde figuren veel luchtigen zwier en gratie laten bewonderen. 't Is alles even elegant en Legèr laat bovendien hartelijk lachen om zijn expressieve mimiek' (Anoniem 1908).

De monoloog van de bultenaar zou een kermisnummer (of een onderdeel daarvan) kunnen zijn, maar noodzakelijk is dat niet. Al zou het personage zijn toehoorders gewoon aanspreken 'op een straathoek, of in een portiek', op een 'tweede plan' zet het zichzelf in scène met behulp van de conventies van de poppenkast. Elders gebruikt Bittremieux het beeld van het poppenspel, meer bepaald

van 'de poesjenellenkelder, zoals het marionettentheater in Vlaanderen heet', om de ruimte te typeren 'waarin het gedicht van Elsschot "plaatsgrijpt" (zoals een drama plaatsgrijpt)' (Bittremieux 1960: 15). Ook in dat verband lijkt hij de bultenaar niet zozeer te zien als iemand die daadwerkelijk op de scène staat, maar als een spreker die op zo'n situatie alludeert: 'Een enkele keer is de trant van de poesjenellenkelder kennelijk gepasticeerd en ziet men de paljas grotesk en houderig van achter de schermen tevoorschijn springen: *Hier is de bult, de rammelkast/ de knobbelvent, de leuke gast ...* Met dit *Hier is* beginnen Jan Klaassenspelen als sprookjes met *Er was eens*'. Er bestaat trouwens ook een historisch verband tussen het marionettentheater en de bultenaar: het personage Pulcinella uit de zestiende-eeuwse *commedia dell'arte*, dat zijn naam leende aan de Vlaamse 'poesjenellen' en ook opgevoerd werd als clownfiguur in het variété, is herkenbaar aan zijn snavel en zijn bochel (Jonckheere 2009: 56-57). In het poppenspel zoals dat vooral vanaf de negentiende eeuw tot bloei kwam in Elsschots geboortestad Antwerpen werden die uiterlijke kenmerken van Pulcinella verdeeld over twee steeds terugkerende figuren: 'de Neus' en 'den Bult' (Käss & Van Lierop-Debrauwer 2014: 407; zie ook De Schuyter 1943: 79).

Demonisch

Of de spreker in het gedicht nu inderdaad op de planken staat of niet, hij neemt in ieder geval afstand van zichzelf. Hij stelt zichzelf niet voor als een volwaardige persoonlijkheid, maar identificeert zich meteen met zijn beperking. Hij bekijkt zichzelf, met andere woorden, zoals vele van zijn toehoorders dat zullen doen: hij heeft niet alleen een bult, hij *is* 'de bult'. Door zichzelf 'de knobbelvent' en 'de leuke gast' te noemen stelt hij zijn handicap tegelijk voor als iets

CIRCUS Directie: HENRI TER HALL.

Heden 16 Maart en volgende avonden:

Wedstrijd-Programma

van **Hollandsche Artisten**,
waarin medewerken de volgende nummers:

DUO DAVIDS. DUO DE COCK.
DUO NIEUWENHUIZEN.
Mej. ANNY BACKER - Mevr. KAART.

Verder optreden van:

GENI TROUPE

10 Personen - 3 Pony's.
Acrobaten en Ikarische Spelen.

<p>LES LUIS TROUPE. 4 Personen. Noviteit! Noviteit! Een gymnastiekles in de Militaire School te Ioinville.</p>	<p>SKLADANOWSKY. Fantastische Marine Tooneelen. NOVITEIT!</p>
---	--

LEGER et LIA.
De origineele gebochelde Fransche Duettisten,
NOVITEIT!

<p>Frl. Kälchen Loisset Soubrette, met haar hand „Bull” als mimiëker. Orchest (22 Personen) onder leiding van den Kapelmeester A. BLOKLAND. 15763 100</p>	<p>VAN NIJKERK. Transvaalsche Kunstschutter</p>
--	--

Prijzen als gewoon. Plaatsbespreken aanbevolen.

Advertentie in het Rotterdamsch Nieuwsblad van 16 maart 1908 voor het optreden van Legèr en Lia (collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

komisch. Een apart geval in zijn rijtje zelftyperingen is ‘de rammelkast’. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* geeft drie mogelijke betekenissen: ‘oude ontstemde piano’, ‘oud rammelend rijtuig, tegenwoordig vooral oude auto-mobiel’ en ‘mond die “rammelt”’. De laatste ligt in deze context misschien het meest voor de hand: ‘rammelen’ is volgens het WNT ‘onophoudelijk spreken’ (of ‘babbelen, beuzelen, raffelen’), en dat is wat de bultenaar hier in de eerste plaats doet. Maar ook de andere twee verklaringen zijn relevant: ze ontmenselijken de spreker, degraderen hem tot een gebrekkig ding. (Het beeld van de piano sluit bovendien aan bij de mogelijke theatrale setting.)

Met het woord ‘dwerg’ duidt de spreker zichzelf ten slotte expliciet aan als een fenomeen in de *freakshow* waarvan hij zich op zijn minst verbeeldt deel uit te maken. Meteen daarop doet een ernstiger element zijn intrede: de omkering van de natuurlijke orde die de bochel teweegbrengt en die blijkt het feit dat de man ‘t hoofd omhoog moet steken/ als hij zijn zonen toe wil spreken’. In de tweede strofe wordt die gedachte nader uitgewerkt door het gebruik van een biologische metafoer. De spreker is ‘de knotwilg met den gekken stam’ (het lachwekkende effect blijft aanwezig, tenminste in de ogen van het publiek), zijn

bochel wordt plastisch voorgesteld als ‘een reuzenzwam’ die op zijn lichaam parasiteert en het ten slotte zelfs opvreet. Door het gebruik van de werkwoorden nestelen en huizen wordt die zwam van op zijn minst dierlijke en mischien zelfs menselijke trekken voorzien. De overige personificaties in het gedicht sluiten daarbij aan: de bochel eist alle aandacht op ten koste van de mens, ontdoet hem van zijn menselijke waardigheid, heeft ‘glorie tot mijn schâ verworven’.

De omschrijving ‘de duivel mijner jeugd’, ten slotte, betekent hier allicht in eerste instantie ‘kwelduivel’, ‘plaaggeest’, met een verwijzing naar de pesterijen die de spreker in zijn jeugd moest ondergaan. Tegelijk heeft ze voor sommige lezers, zoals R.A. Cornets de Groot, iets mythisch: ‘Als er één figuur is in deze gedichten die niets van een goeroe en alles van een duivel heeft, dan hij. Of niet?’ (Cornets de Groot 1968: 71). Inderdaad bestaan er tal van volksverhalen waarin de bultenaar wordt voorgesteld als een door de duivel in plaats van door God geschapene, of als iemand die een pact met de duivel sluit, zoals blijkt uit de online doorzoekbare *Nederlandse VolksverhalenBank*. Die associatie met het demonische sluit aan bij de verwijzingen naar de duivel in de verwante gedichten ‘De Klacht van den Oude’ en ‘Tot den Arme’ (Janssens 1984: 168).

Meer in het algemeen blijkt de fascinatie voor de figuur van de bultenaar ruimschoots aanwezig in de populaire cultuur van Rotterdam in Elsschots tijd. Naast de al genoemde variété-artisten vinden we in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van die jaren diverse romantisch-historische feuilletons en anekdotes waarin gebochelde personages figureren, advertenties voor voorstellingen van het negentiende-eeuwse Franse toneelstuk *De Gebochelde* (*Le Bossu* van Paul Féval en Anicet Bourgeois) en voor bioscoop-filmpjes getiteld *De Bultenaar* of *Een bochel brengt geluk aan*. Bovendien publiceerde de krant in 1909 ‘De zieke koning. Een spel van schaduwen’ door dichter en zanger J.H. Speenhoff, die Elsschot rond 1900 al in Antwerpen had zien optreden (Van de Reijt 2011: 27) en aan wiens liedjes zijn verzen soms doen denken. In de slotaflevering wordt de koning van een kater verlost door een bultenaar, die als dank de hand van zijn dochter krijgt. De koning omschrijft hem onder meer als ‘Lollige krompoot’ en ‘smakelijke knobbelrug’ (Speenhoff 1909). Dat toont op zijn minst aan dat Elsschots voorstelling van de bultenaar in een ruimere traditie past, die het gedicht kan hebben gevoed, naast ‘de sociale omstandigheden die Alfons De Ridder in Rotterdam om zich heen zag’ (De Bruijn 2009: 50).

Retorisch

Na de voorstelling van de spreker in de eerste twee strofen en diens terugblik en klacht in de volgende drie, loopt ‘De Bult spreekt’ uit op een aanspreking in de zesde en zevende strofe, die één lange zin vormen. Marcel Janssens formuleert het als volgt: ‘De bultenaar, die dat satansding op zijn

rug kwijt wil, vordert op het eind als het ware sommige lezers op om zijn last over te nemen (dat is ook een typisch Elsschotiaanse omkering: een smeking wordt als een afdreiging op de toehoorder afgevuurd)' (Janssens 1984: 165). Toch is het de vraag of het hier inderdaad 'lezers' zijn die in eerste instantie worden aangesproken. Binnen de theatrale opzet van het gedicht zijn het misschien eerder de fictionele toehoorders van het sprekende personage tot wie via de stijlfiguur van de apostrofe het woord wordt gericht. Bovendien spreekt de Bult zeker niet de gemiddelde lezer of toehoorder aan, maar alleen de zwaarste (manelijke) misdadigers onder zijn publiek, de 'kerels' met een 'zwart geweten' die evenmin als hijzelf in staat zijn een

normaal leven te leiden (zie ook Van Donink 1983: 60). Ze kunnen 'slapen' noch 'rustig eten' en waren 'schichtig door het donker'. Indirect kan die aanspreking van een extreme groep overigens wel een sterk effect op de overige toehoorders sorteren: als de bultenaar bereid is om zelfs die aanzienlijke mentale last over te nemen om zijn fysieke handicap kwijt te raken, hoe zwaar moet die laatste dan wel niet wegen? En hoe onterecht, zo is de suggestie, zijn dus de populaire vooroordelen over hem en zijn lotgenoten! Op die manier drukt het gedicht 'het slechte geweten' en 'de verontrusting' uit 'van de als-vanzelf gezonde mens, recht van lijf en leden, tegenover de gebochelde, getekende, mismaakte soortgenoot' (Stuiveling 1960: 8).

Slotaflevering van 'De zieke koning. Een spel van schaduwen' door J.H. Speenhoff in het Rotterdamsch Nieuwsblad van 14 juni 1909 (collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).



HET BLOZEN VAN DE BRUID | ACHTER DE SCHERMEN

Deze boodschap wordt er zowel bij de toehoorders van de gebochelde spreker als bij de lezers van Elsschots *Verzen* ingehamerd door het regelmatige jambische metrum, het insisterende gepaarde rijm en vooral door de manier waarop de dichter de kwalijke invloed van de bochel retorisch in de verf weet te zetten (zie ook Van Donink 1983: 57). Verstrekend is die invloed allereerst in de tijd. De bochel is iets van het verleden, het heden en de toekomst: hij is er al ‘zoo lang mij heugt’, van ‘jeugd’ en ‘trouwdag’ tot vandaag, en zal ‘voor al mijn dagen’ blijven. Bovendien is zijn impact alomvattend: hij heeft ‘t *al* verpest’, heeft ‘alles naar zijn zin bestierd’. De als stijfgevoerde tautologie (‘verpest [...] en bedorven’) en de alliteraties in ‘Zoo deed en doet hij moord op moord’ benadrukken nog eens extra het ingrijpende, voortdurende en repetitieve karakter van zijn misdaden tegen het leven van de gebochelde. Die worden bovendien als iets onmenselijks en daardoor onomkeerbaars voorgesteld waaraan enig menselijk ingrijpen niets kan verhelpen: ‘geen mensch’ kan de bochel ‘er af [...] jagen’. In dit verband wordt voor nadruk gezorgd door de stijfgevoerde *accumulatio* (‘al zit hij stil en spreekt geen woord, en ziet noch hoort, noch maakt gebaren:’) en, opnieuw, de alliteratie (‘hij vreet mij op met huid en haren’).

Zoals in het genre van de dramatische monoloog wel vaker het geval is, krijgen de in het gedicht aangesproken toehoorders geen stem en blijven ze passief, terwijl de lezer als het ware gedwongen wordt om positie te kiezen (Byron 2003: 22-23). Daarbij wordt de tragiek van het gedicht versterkt doordat de spreker suggereert dat hij wel degelijk kansen heeft gekend om deel te nemen aan de burgerlijke samenleving, maar dat die stevast gefnuikt werden. Dat wordt gesymboliseerd door de conventionele attributen van het huwelijk, de ‘rok’ van de bruidegom en het bruidsboekje van ‘rozen’, die door de bochel ‘ontsied’ worden en met ‘gal’ bespuwd. Dat leidt uiteindelijk alleen tot schaamte, zoals het ‘blozen’ van de bruid duidelijk maakt. En misschien stijgt ook de lezer het schaamrood naar de wangen als hij beseft dat hij deel uitmaakt van een maatschappij die uitsluiting en ongelijkheid in de hand werkt.

Literatuur

- Anoniem 1908 – Anoniem, ‘Stadsnieuws’, in: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 21 maart 1908, Derde Blad. Geraadpleegd op 9 december 2016 via <www.delpher.nl>.
- Bittremieux 1960 – C. Bittremieux, ‘Kind van straat en kroeg’, in: *Hollands Maandblad*, 2 (1960-1961), 53, 13-15. Geraadpleegd op 9 december 2016 via <www.dbnl.org>.
- Bittremieux 1968 – C. Bittremieux, ‘Bij een strofe van Elsschot’, in: *Tirade*, 12 (1968), 139, 386-393. Geraadpleegd op 9 december 2016 via <www.dbnl.org>.
- De Bruijn 2009 – P. de Bruijn, *Alfons De Ridder in Rotterdam, of De geboorte van Willem Elsschot*. Antwerpen, 2009.
- Byron 2003 – G. Byron, *Dramatic Monologue*. London/New York, 2003.

- Cornets de Groot 1968 – R.A. Cornets de Groot, ‘Idealist door gedrag (Willem Elsschot)’, in: *Labirintek*. Den Haag, 1968, 64-73. Geraadpleegd op 9 december 2016 via <www.cornetsdegroot.com>.
- Van Donink 1983 – J. van Donink, *Willem Elsschot als dichter*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling. Leuven, 1983.
- Elsschot 1933 – W. Elsschot, ‘Verzen van Vroeger’, in: *Forum*, 2 (1933), 1, 34-38. Geraadpleegd op 9 december 2016 via <www.dbnl.org>.
- Elsschot 2004 – W. Elsschot, *Verzen*. Ed. P. de Bruijn e.a. Amsterdam, 2004.
- Janssens 1984 – M. Janssens, ‘Willem Elsschot als dichter’, in: *De maat van drie. Essays over literatuur*. Leuven, 1984, 156-175.
- Jonckheere 2009 – E. Jonckheere, *Kijklust en sensatiezucht. Een geschiedenis van revue en variété*. Antwerpen/Amsterdam, 2009.
- Käss & Van Lierop-Debrauwer 2014 – M. Käss & H. van Lierop-Debrauwer, ‘Verhalen op de planken. Jeugdtheater en jeugdliteratuur’, in: R. Ghesquière e.a. (red.), *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam/Antwerpen, 2014, 405-424.
- Kuipers 2010 – A. Kuipers, ‘Bij Joh. Enschedé in Haarlem verschijnt *Verzen van vroeger* van Willem Elsschot’, in: H. van den Braber & J. Gielkens (red.), *In 1934. Nederlandse cultuur in internationale context*. Amsterdam/Antwerpen, 2010, 155-163.
- Van de Reijt 2011 – V. van de Reijt, *Elsschot. Leven en werken van Alfons De Ridder*. Amsterdam, 2011.
- De Schuyter 1943 – J. de Schuyter, *De Antwerpsche Poesje, zijn geschiedenis en zijn speeltakten*. Antwerpen, 1943 (herdruk: 1978).
- Speenhoff 1909 – J.H. Speenhoff, ‘De zieke koning. Een spel van schaduwen (Slot)’, in: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 14 juni 1909, Vijfde Blad. Geraadpleegd op 9 december 2016 via <www.delpher.nl>.
- Stuiveling 1960 – G. Stuiveling, *Willem Elsschot*. Brussel, 1960.

KOEN RYMENANTS (1977) studeerde Nederlands, Engels en literatuurwetenschap aan de KU Leuven en promoveerde er in 2004 op een proefschrift over Elsschot. Een handeseditie van dat boek verscheen bij uitgeverij Garant onder de titel *Een hoopje vuil in de feestzaal. Facetten van het proza van Willem Elsschot*. Hij publiceert over moderne en hedendaagse Nederlandse literatuur, behoort tot de kernredactie van het tijdschrift *Spiegel der Letteren* en is bestuurslid van het Willem Elsschot Genootschap. Samen met Carl de Strycker stelde hij een opstellenbundel samen over de gedichten van Elsschot, die in de loop van 2017 zal verschijnen.

Op het omslag: De Bult als stangpop (collectie MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen; foto: Bart Huysmans).

Een beeld beperkt zich niet tot een uiterlijke gelijkenis

Jan Maniewski

Op 13 mei overleed de Antwerpse beeldhouwer, tekenaar en graficus Wilfried Pas aan een beroerte. Hij is vooral bekend om zijn monumentale beelden van schrijvers en kunstenaars die het straatbeeld van Antwerpen sieren. Zo maakte hij ook het monument voor Willem Elsschot op het Mechelseplein. Op 28 juni 1994 werd het beeld onthuld.

Wilfried Pas werd in 1940 geboren, tijdens het wilde jaar 1968 was hij dus 28 jaar oud. Toen stichtte de vooruitziende Adriaan Raemdonck De Zwarte Panter die zich in 1970 definitief vestigde in het oud Julianaziekenhuis in de Hoogstraat in Antwerpen. De Zwarte Panter zou



Zelfportret van Wilfried Pas.

met de jaren de oudste hedendaagse kunstgalerij van Vlaanderen worden.

Uit die tijd stamt voor Wilfried Pas met onder meer ook Jan Cox, Fred Bervoets, Walter Goossens, Albert Szukalski en Jan Vanriet de samenwerking met De Zwarte Panter. Het waren revolutionaire, anarchistische maar baanbrekende tijden. Elke artiest kreeg er de kans zijn eigen stijl en techniek te ontwikkelen, zijn kunstwerken te exposeren.

De hypergevoelige Wilfried was een bescheiden, wat gereserveerde maar warme persoonlijkheid. Door zijn zoektocht naar de perfectie voelde men bij hem een constante, innerlijke onrust. Hij gaf zich niet gemakkelijk bloot, de contacten waren meestal kort alsof hij onvoldoende tijd zou hebben om zijn oeuvre te voltooien. Hij bleef opstandig en kritisch tegenover de huidige maatschappij en de politici. Wilfried leefde ecologisch, verplaatste zich enkel met de fiets, dronk enkel koffie waardoor hij in dit artiestenmilieu opviel.

In zijn grafisch werk, zijn kleine beeldjes drukte hij, niet zonder poëzie en fantasie de onrust, de angst en verval van onze maatschappij uit. In de monumentale kunst met bronzen beelden is het verbluffend hoe hij zijn stijl en materie aan de persoonlijkheid en het karakter van zijn model aanpaste. Dit vergde een voorafgaande studie en analyse van zijn model.

Tijdens zijn werkzaamheden aan het beeld van Willem Elsschot heb ik Wilfried enkele malen in zijn atelier bezocht. Daar was hij omringd met tientallen foto's van Willem Elsschot, het werk van de schrijver kende hij grondig. Volgens hem was dit een *conditio sine qua non* om zijn model te doorgronden, om de geest te kunnen vatten. Niets werd aan het toeval overgelaten. Met mijn bezoek wilde hij weten of het karakter en de diepe eigenschappen van Willem Elsschot goed werden weergegeven. Of ik mijn grootvader wel herkende?

Zo kunnen we vandaag enkele extremen zoals Koning Boudewijn, Willem Elsschot, Paul van Ostaijen, Julien Schoenaerts onder meer bewonderen. Een beeld beperkt-



Onthulling van het beeld van Willem Elsschot op het Mechelseplein in Antwerpen (1994). Uiterst rechts Jan Maniewski, kleinzoon van Elsschot. Foto: Bas Lubberhuizen.

zich niet tot een uiterlijke gelijkenis, het geeft ook weer hoe die persoon in wezen was.

Voor de sokkel van Willem Elsschot koos Wilfried het volgende vers:

Toch is ons aller vlees en bloed
van éne soort; en dat de regen
ons aller voetsporen weg zal vegen
dat zien ook zij en weten 't goed.

Een keuze die zowel voor Wilfried Pas als voor Willem Elsschot typerend is. Zijn plezier was aan de bewonderaars te vragen uit welk gedicht dit vers stamt... de onwetenden kregen dan wel een medelijdende, ironische blik te verwerken.

We zullen deze sterke en boeiende persoonlijkheid missen. Op de afscheidsplechtigheid kregen we het volgende gedicht:

De
voetstappen
die ik achterlaat
zijn bezit
van de grond.

Mijn leven
is van het
verleden.

Mijn woord
is in de monden
van anderen.

Ik
ben niet.

Ik
was.

Zo
is het
met alle dingen.

Jan Arends

Elsschot in bezit van ‘Naakt met appels’

Ludo Raskins speurtocht naar oeuvre van Henri Van Straten

Martine Cuyt/foto's Alain Giebens

Op de cover van de nieuwe oevrecatalogus schilderijen/tekeningen prijkt niet toevallig het enige schilderij van Henri Van Straten waarvan we zeker weten dat Willem Elsschot het in bezit had: *Naakt met appels*. Reden om samensteller Ludo Raskin op te zoeken en hem uit te vragen over de relatie tussen Elsschot en Henri Van Straten en over de smaak van De Ridder.

‘De illustraties die Van Straten maakte voor Elsschots *Kaas* en *Villa des Roses* waren de laatste die hij ooit heeft gemaakt’, zegt Raskin.

Het korte leven van graficus en schilder Henri Van Straten dat in 1944 eindigde met een nooit opgehelderde verdwijning wacht op een biograaf. Ludo Raskin (77), beoogd biograaf, en sinds 1968 verknocht aan de kunstenaar, vreest dat hij de biografie niet meer zal schrijven. Hij is nochtans een vat vol kennis. Na de oevrecatalogus van de grafiek (2002), volgde eind vorig jaar de oevrecatalogus schilderijen/tekeningen.

Ludo Raskin: ‘Eind jaren 70, begin jaren 80 kwam ik terecht bij Walter De Ridder, oudste zoon en archivaris van Willem Elsschot. Ik had hem uiteraard bericht over mijn zoektocht naar werken van Van Straten. En toen ik me een weg had gebaand tussen de enorme stapels boeken van zijn huis in Antwerpen, toonde hij me *Balalaika*, een ietwat donker portret van een vrouw met balalaika. Het hing in de buurt van de trap, om eerlijk te zijn: de traphal hing vol kunst.

Ik stond verstomd. Het was een prachtig werk.

“Ik heb nog iets”, zei hij, “maar dat hangt boven in de slaapkamer. Mijn vrouw zou niet willen dat ik u daar mee naartoe neem.”

Blijkbaar was er dus nog iemand in huis: zijn echtgenote. Haar heb ik niet ontmoet, maar goed: dat schilderij boven kreeg ik niet te zien.

Ik betreurde dat en bleef aandringen tot Walter zei: “Weet je wat, kom een keer terug volgende maand. Mijn vrouw gaat altijd naar de veilingen van Campo op de Meir, dan is ze een halve dag de deur uit. Kom dan even kijken.”

En inderdaad kreeg ik een dag of twee voor de veiling een telefoontje van Walter.’



Raskin met het resultaat van decennialang onderzoek: twee catalogi

‘Ik trommelde fotograaf Stefan Kellens op – het is niet evident om goede foto’s te maken van schilderijen en hij kan dat – en wij togen naar Antwerpen met lampen, toestellen en statieven.’

Boven het bed

Als dieven in de nacht slopen ze met z’n drieën naar boven. En boven het bed in de slaapkamer van Walter De Ridder en Jeanne Kenis hing *Le nu aux pommes*.

‘Een ontdekking’, zegt Raskin nu. Walter bevestigde dat het doek van zijn vader was geweest. ‘Walter was vriendelijk, maar kordaat. We mochten daar duidelijk niet worden betrapt. Het is dus ook niet tot een gesprek gekomen. We waren snel binnen én buiten.’



Le nu aux pommes, eerst in bezit van Alfons De Ridder, vervolgens van Walter De Ridder sr.

De buit was binnen. Wat het schilderij over Elsschot zegt?

‘Dat hij smaak had. *Le nu aux pommes* – Van Stratens eerste titelgeving was altijd in het Frans – is een typische Van Straten. Het is een van zijn krachtige naakten. Vaak herken je eenzelfde aanzet of compositie in zijn schilderijen. Let op de diagonaal die het lichaam vormt. Even typisch is de toevoeging van een klein kleurrijk element, zoals hier de schaal met appels, om het doek een grotere dynamiek te geven.’

Het is het enige schilderij waarvan hij met zekerheid weet dat het in de Lemmestraat bij de schrijver heeft gehangen.

Ook al schreef *Gazet van Antwerpen* op 28 november 2015 na het verschijnen van Raskins catalogus onder de titel *Naakt boven de schouw van Elsschot* dat die twee schilderijen kocht. *Balalaika* en *Naakt met appels*.

Raskin: ‘Uit je boek *Man van woorden* leerde ik dat dochter Ida De Ridder zich het naakt van Van Straten herinnerde: Een oranje doek waarop een vrouw met reusachtig tepelhof hing boven de schouw in de kamer. Ze herinnert zich dat broer Willem lachend voorstelde om er een rouwvoile over te draperen toen de streng katholieke vader van hun toekomstige schoonbroer Bennek Maniewski op bezoek kwam.’

Of dat doek er daadwerkelijk overheen ging bij katholiek bezoek is onduidelijk.

‘Elsschot was een vrijdenker, maar ik kan me voorstellen dat een prominent naakt nogal gedurfd was voor minder vrije denkers.’

‘Ik herinner me deze woorden van Roger Avermaete over Van Stratens moeder en de krachtige en sensuele naakten van haar zoon: “Men stelt zich de ontsteltenis voor van zijn godsvruchtige moeder bij het aanschouwen van al die schilderijen waarop haar schoondochter zonder enige schroom haar naaktheid tentoonspreidde, (afgezien van enkele experimenten met kubistische of expressionistische inslag, die alleen de verontwaardigde afkeuring van een deftig burger konden wekken).”

Raskin bevestigt dat de met gele appels afgebeelde vrouw Eugenie Liekens is, de echtgenote van Van Straten. ‘Ze heeft model gestaan voor veel vrouwelijk naakt. De vrouw die met balalaika is afgebeeld op het gelijknamige schilderij is niet de vrouw van de schilder, maar Trude Flint, echtgenote van dichter-schrijver-activist Geert Pijnenburg (1896-1980). Beiden hoorden tot het kleurrijke gezelschap van Kalmthout. Ik heb mevrouw Flint nog gekend, maar helaas voor ik dit schilderij vond.’

‘Van Straten is eigenlijk een Renaissancekunstenaar’, zegt Ludo Raskin. ‘Je ziet de klassieke onderbouw, hij werkt technisch perfect. Hij had een degelijke opleiding genoten en dat zie je.’

Heeft hij enig idee waar of van wie Elsschot het doek kocht?

‘Ik vermoed bij het faillissement van de Antwerpse galerie La Boussole.

In het najaar van 1929 richtten diamantair Clement Krakovsky, advocaat en verzamelaar Bob Claessens, letterkundige René Vaes en Henri Van Straten galerie La Boussole op aan de Meir in Antwerpen, tegenover het

huidige grootwarenhuis Innovation. Van Straten had geen geld, dus bracht hij schilderijen in. Op 14 september 1929 opende de galerie met een groepstentoonstelling – van Van Straten hangen er vijf schilderijen. Van 14 december 29 tot 2 januari 30 heeft hij er een spraakmakende solotentoonstelling: 65 schilderijen en 14 tekeningen.’

‘Geen half jaar later ging de galerie failliet. De krach van de jaren 30 gaf de doodsteek. Gevolg: de schilderijen werden openbaar verkocht. Vaak voor een appel en een ei, zo zei mij ooit Roger Avermaete, en die kon het weten. Ik heb er geen bewijs voor, maar ik vermoed dat Elsschot daar minstens één Van Straten heeft gekocht. Er was een ruim aanbod: de curator liet in één klap 50 of 60 werken onder de hamer gaan.’

Dame in zetel

Ida De Ridder herinnerde zich destijds perfect twee Van Stratens. Wat met het doek *Dame in zetel* (78x98) uit 1922, dat in 1966 in de openbare veiling van de Verzameling Willem Elsschot in de Antwerpse zaal Van Herck werd verkocht?

‘Dat heb ik nooit gevonden.’

Uw oproep in *Gazet van Antwerpen* van 16 mei 1986 leverde dus niets op?

Willem Elsschot

Henri van Straten

met het oog op het afsluiten

van de inventaris van het volledi-

ge oeuvre van de Antwerpse kunstenaar Henri van Straten (1892-1944), vraagt de h. Ludo Raskin uit Nieuwerkerken dat de dame, die in 1966 op een Antwerpse veiling uit de nalatenschap van Willem Elsschot het schilderij “*Dame in zetel*” kocht hem te kontakteren (tel. 011/31.10.75.)

Raskin: ‘Oh jawel, ik kreeg wel degelijk een dame aan de lijn met Van Stratens in haar bezit, een paar honderd Van Stratens zelfs, maar het doek *Dame in zetel* bezat mevrouw Verswijver niet.

Frieda Verswijver, dochter van de Antwerpse stuwadoor en mecenas Pol Verswijver, bracht een schat boven tafel:



10/2/43

Waarde vriend, Ik kennt uw teekeningen
kerug. Een paar kleine opmerkingen:

1) De scene bij den rechter: ik zou dien rechter
geteekent hebben met oogen uitpuilend van
verstomming want Boorman bequif een proces
om te kunnen betalen. Boorman zelf
is hier niet zeer gelijkend. Besit gij lijnen niet?
Amers kent gij hem daar terugvinden. Hij is op
alle teekeningen wat te smal, niet buffelachtig
geneg.

2) Scene met notaris en hamer: ront Boorman
staan 3 personages met bolkreden die elkaner te veel
gelijken vind ik. Men ziet niet wie Laarmans is.
Zelfde neuren. Zelfde vorm van gezicht.

3) Scene aan tafel met pastoor: Rechts van pastoor
zit een figuut met geruit kostuum. Die lijkt niet zeer

gaet op Laarmans en heeft iets
overnutteliks. Zy moet natuurlijck
zelf voorstellen of de ge
afschijn
geenom
zijn.



Ludo Raskin: 'Kijk naar de lange haren, de hoed, de aparte pijp...'

ruim tweehonderd werken van Van Straten: grafiek en tekeningen.

De dame in zetel bleef een mysterie.

'Over *Balalaika* heb ik Walter nooit horen zeggen dat het van zijn vader kwam en nu kan ik het hem niet meer vragen. Ida De Ridder beschreef je het doek, maar het is beslist niet het gezochte: afmetingen en jaartal kloppen niet.'

'Ik ga er vanuit dat Elsschot ook grafiek van Van Straten had. Zou je anders je uitgever vragen om werk van Van Straten in je boek af te drukken? Ik kan me niet voorstellen dat Elsschot bijvoorbeeld de afbeeldingen uit zijn romans niet bezat.'

Buffelachtig

Voor het tweede deel van het gesprek: de boekillustraties haalt Raskin een fraai kleinood uit zijn privéarchief: een briefkaart van 10 februari 1943 waar Elsschot Van Straten voorbereidende tekeningen voor *Het Been* commentarieert.

Raskin: 'Iedereen weet dat Henri Van Straten de illustraties maakte voor *Lijmen* en *Het Been* en het is evengoed bekend dat hij nadien voor *Kaas* en *Villa des Roses* de omslagillustratie maakte.'

Uit de briefwisseling (Elsschot, Brievenboek, Nijgh & Van Ditmar) blijkt dat ze elkaar al in 1931 kenden. Zou de kennismaking via de gemeenschappelijke vriend Ary Delen, die in 31 toch een expo van Van Straten organiseerde in het Prentenkabinet, zijn gelopen?

'Dat is best mogelijk. Of Elsschot heeft hem ontdekt bij een van Van Straten's jaarlijkse tentoonstellingen in de Stadsfeestzaal in Antwerpen, waarbij bij één editie burgemeester Frans Van Cauwelaert (1880-1961, burgemeester van Antwerpen van 1921-1932) een paar wellicht te naakte schilderijen heeft laten weghalen met de woorden: 'Iedereen moet kunnen komen kijken.'

Van Straten nam geregeld deel aan de tentoonstellingen die in de Antwerpse Cercle Artistique, Kunst van Heden,



Copyright Jan Baes en Sabam.

Driejaarlijks Groepssalon en door de groep Moderne Kunst werden gehouden. Ook die zag Elsschot vast. Het is in ieder geval zo dat Museum Plantin in Antwerpen in 1932 een grote expo van het werk van Van Straten toont, waaronder ook de lino's die hij heeft ontworpen voor Elsschots *Lijmen*. Ary Delen, conservator van het museum en curator van de tentoonstelling, roemt in de inleiding van de catalogus precies die – jonge – illustraties 'voor LIJMEN, den roman van Willem Elsschot, waarvan hij al het staalkoude cynisme voortreffelijk in beeld bracht.'

Klikt het volgens Raskin ook zo goed tussen het werk van Van Straten en dat van Elsschot?

'De nuchtere beelden van Van Straten sluiten perfect aan bij de zakelijke stijl van Elsschot. Elsschot was niet een van die auteurs die vonden dat een illustratie ondergeschikt was aan de tekst.

Stijn Streuvels weigerde de tekeningen van Van Straten, ze lijken volgens hem nergens op.

'Voor mij hebben deze beelden zelfs geen tekst nodig om te zeggen waarover het gaat. Van Straten is zoals een cartoonist: met één tekening kan die zeggen waar anderen pagina's tekst voor nodig hebben.'

Raskin vergelijkt de eerste portretten van Laarmans met de latere: 'Aanvankelijk hangt Laarmans de artiest uit: kijk naar de lange haren, de hoed, de aparte pijp, vervolgens wordt hij de man met pokergezicht en Clark Gable-snorretje.'

Raskin haalt drie collectiestukken Elsschot-Van Straten boven.

De grootste *Lijmen/Het Been* ooit, een bibliothele editie van atelier De Ganzenweide uit Uithoorn (2007), een *Lijmen*, door de schrijver opgedragen aan ene Julien Vanhee, en een vierde druk van *Lijmen/Het Been* bij uitgever Van Kampen. 'Met die laatste is wat aan de hand', toont Raskin. 'Op deze linkerpagina staat duidelijk in cursief gedrukt: *Geïllustreerd door Henri Van Straten*, maar de cover is helemaal niet van Van Straten, wel in de stijl van.'

Overigens bevindt de proefdruk van *Lijmen* zich in het bezit van zijn schoonbroer, verklapt Ludo Raskin.

Tot slot: heeft Van Straten ooit een portret van Elsschot gesneden?

'Bekijk die Laarmans met pokergezicht en Clark Gable-snorretje in *Kaas*. Dat is toch Elsschot? Een knipoogje van de beeldend kunstenaar naar de schrijver.'

Elsschotlino's Van Straten in beeld

In het Cobrafilmpje dat onder de titel 'Jeroen Brouwers als directiesecretaris bij Angèle Manteau' te zien is op <http://cobra.canvas.be/cm/cobra/videozone/rubriek/boek-videozone/1.2307253> komen twee houtsneden van Van Straten bij Elsschots *Kaas* en *Lijmen* in beeld. Ze hangen tegen de muur bij uitgeverij Manteau in Brussel.

We raadpleegden Van Stratens erfgenaam Jan Baes hierover:

'Het is waarschijnlijk dat Henri Van Straten toen hij beide lino's maakte voor de herdruk van Elsschots romans, een of meer afdrukken afleverde die dan konden worden gebruikt voor een verkleinde weergave op de kaften zelf. In zijn atelier werden slechts enkele (niet-gesigneerde) proefdrukken aangetroffen en de lino's kregen, door tijdsgebrek waarschijnlijk, geen afhandeling zoals gewoonlijk (een reeks genummerde en getekende afdrukken). De afdrukken bij Manteau zijn dus hoogstwaarschijnlijk degene die hij voor de boekdrukken voorzag. Ik vermoed overigens dat ze niet getekend zijn om een bewerking niet in de weg te zitten. Of het moest zijn dat hij een exemplaar als gift aan de uitgeverij had bedoeld. Beide afdrukken, als bijlage in het nieuwe Van Stratenboek (bibliothele uitgave), zijn inderdaad de eerste authentieke van de plaat afgedrukte reeksen. Met de hand gedrukt en op oorspronkelijk papier uit het atelier van HVS. En het zullen ook de enige reeksen blijven, mag ik wel zeggen, omdat beide blokken intussen aan het Prentenkabinet werden afgestaan.'

Geraadpleegde literatuur

- Jan Baes: 'Van Straten en Elsschot opnieuw verenigd', *Achter de schermen*, jrg. 9, nr. 3, oktober 2007, 1-5.
- Ludo Raskin: *oeuvrecatalogus tentoonstelling Henri Van Straten, 100^{ste} geboortedag*, 't Elzenveld, 1992.
- Ludo Raskin: '50 jaar geleden verdween Henri Van Straten', *Ons Erfdeel*, jrg. 38, 1995, 128-131.
- Ludo Raskin: *Henri Van Straten, oeuvrecatalogus van de grafiek*, Pandora, 2002
- Ludo Raskin: *Henri Van Straten, oeuvrecatalogus schilderijen/tekeningen*, Pandora, 2015.
- Gilberte Dewanckel: *L'œuvre gravé de Henri van Straten*, Bruxelles, Bibliotheque Royale, MCLXXIII
- Martine Cuyt: *Man van woorden*, Meulenhoff-Manteau, 2004. www.henrivanstraten.be
- Vic van de Reijt en Lidewijde Paris: *Willem Elsschot Brieven*, Querido, 1993.

MARTINE CUYT (1966) is literair journalist. In 2004 verscheen haar caleidoscopische biografie *Man van woorden* over Willem Elsschot. Ze bezorgde, samen met Jeroen Olyslaegers, *Eenzaam spelen met Pompon* van Louis Paul Boon. Momenteel werkt ze aan een boek met geduide, geschreven boekopdrachten van Willem Elsschot.

Een deemoedige geest

Willem Ellenbroek

Bij zijn overlijden op 8 december 2016 werd de tekenaar Peter van Straaten alom herdacht en geprezen om zijn onnavolgbare verbeelding van het gewone leven. Hij was ook striptekenaar en politiek cartoonist, maar de milde spot waarmee hij ons tekende in ons dagelijkse gedrag bleek onvergetelijk. We hebben allemaal een beeld van onszelf en we weten wel hoe gekleurd dat is; het is door onszelf naar eigen wens ingekleurd en bijgesteld. We zijn ons ervan bewust, maar hebben er vrede mee. We weten in wezen hoe we in werkelijkheid zijn, maar dekken toch graag alle onvolkomenheden en ongemak, onhandigheid en vertwijfeling voor de buitenwereld toe.

Met zijn tekeningen over het dagelijkse leven hield Peter van Straaten ons een spiegel voor, die ons spiegelbeeld terugbracht tot de ware proporties. Met zijn onvolprezen ironie toonde hij ons genadeloos hoe klunzig en onhandig we in wezen zijn. Hoe we vaak struikelend voortstappen naar een ongewis doel, in plaats van met vaste tred naar een uitgestippelde toekomst. Hij deed het met zelfspot. Misschien zijn die tekeningen daarom zo geliefd. Ze ontlokten een glimlach van herkenning. We voelden ons in zijn verbeelding van de werkelijkheid niet zozeer betrappt en ontluisterd, als wel herkend en begrepen, door een deemoedige geest nog wel. Hij was, zoals wij.

Op zijn overlijdenskaart staat wat dat betreft een veelzeggend gedicht van hem over zijn (en ons) leven:

's morgens sta ik op en kijk naar buiten
het landschap is in mist gehuld
de druppels schrijven op de ruiten
dit leven is uw eigen schuld

Het is, in deze context, niet verwonderlijk dat Peter van Straaten een groot liefhebber was van het werk van Willem Elsschot. Ook hier moet er sprake zijn geweest van herkenning, van compassie met de mensen en hun levenslot. Als lezer en waarschijnlijk ook als schrijver, want Peter van Straaten was naast tekenaar ook auteur. Een enkele zin al in het oeuvre van Elsschot kon hem 'sprakeloos van bewondering' maken. Maar vooral ook, dat zien we zo verder, juist alle zinnen die Elsschot *niet* schreef.

Jaarlijks organiseert het Willem Elsschot Genootschap een benefietdiner ter ere van de schrijver, altijd verlucht met meerdere feestredes. Op het diner van 16 februari



2008 in KBC Bank de Boerentoren in Antwerpen was Peter van Straaten een van de feestredenaars. Onder de titel 'De kunst van het weglaten' legde hij uit wat hem in het werk van Elsschot zo aanstond.

Een paar dagen later verscheen zijn feestrede in gedrukte vorm als artikel in de krant *De Standaard*. Hij maakte er toen een illustratie bij, passend bij een passage uit *Tsjip*: 'Ik heb haar gezicht tegen mijn borst gedrukt en zij heeft zich niet teweergesteld.' We zien op de tekening een ouder paar. Zij is net opgestaan van achter haar kaptafel en drukt haar bedroefde hoofd tegen zijn borst. Troostend slaat hij zijn armen om haar heen.

De tekening maakte indruk op Cyriel Van Tilborgh. Hij liet Peter van Straaten weten dat het beeld hem erg aanstond. Een tijd later kreeg hij tot zijn verrassing een nieuw gemaakte tekening. Het tafereel is hetzelfde, van een ouder paar dat troost zoekt bij elkaar, maar de achtergrond en de detaillering zijn anders. Waarom Peter van Straaten de scène opnieuw tekende is niet meer te achterhalen. Misschien had hij de eerste tekening verkocht of weggegeven of was hij zoek geraakt.

We drukken hier zijn feestrede nog eens af – onder de kop zoals het stuk toen in *De Standaard* verscheen en met nu de nieuwe tekening erbij – omdat het zo mooi en treffend weergeeft wat Peter van Straaten in Willem Elsschot zo diep bewonderde – in wat hij schreef en in wat hij ongezegd liet.

De kunst van het weglaten

Peter van Straaten

Wat heb ik met Elsschot? Ik heb vele pagina's van zijn oeuvre herlezen en ben tot de conclusie gekomen dat men bij Elsschot vooral tussen de regels moet lezen. Zoals sommige sprekers een veelbetekenende stilte laten vallen, zo laat ook Elsschot voortdurend stiltes vallen, waarbij hij het aan de lezer overlaat om in te vullen wat hij weglaat. Elsschot was een weglater. Als alles wat hij weg heeft gelaten in druk was verschenen, dan hadden we een boekenkast met wel vijftien meter dikke boekdelen. Ik wil dit illustreren met een voorbeeld uit zijn werk, een kleine passage die ik niet vaak genoeg kan herlezen.

Het is uit de roman *Tsjip*. Ik vertel u kort wat eraan vooraf is gegaan. Laarmans heeft een brief gekregen van de vader van Bennek uit Polen, waarin deze meldt dat hij zijn zoon nog te jong acht voor het huwelijk, tegelijkertijd suggererend dat de hele familie Laarmans en in het bijzonder de dochter Adèle de jongen met kwade bedoelingen het hoofd op hol hebben gebracht. Laarmans schrijft een brief op poten terug, maar wacht heel lang om zijn vrouw op de hoogte te brengen. Het fragment: 'Twee dagen lang heb ik stand gehouden, maar toen had ik er genoeg van. Ik heb de missive tevoorschijn gehaald en vertaald. Zij is bleek geworden en naar haar kamer gegaan.

Toen zij een uur later nog niet beneden was ben ik haar gaan opzoeken, want je kan nooit weten. Pas na de derde sommatie heeft zij de deur opengemaakt. Zij was doende de sporen van pas geplengde tranen zo goed en zo kwaad als het ging met poeder uit te wissen. Een grijze vlecht plakte nog op haar gezicht en zij snoot telkens haar neus. Ik heb haar een zoen gegeven en een troostend woord gesproken, waarop de vloed zich weer met geweld een weg baande, over 't poeder heen. Ik heb haar gezicht tegen mijn borst gedrukt en zij heeft zich niet teweergesteld.'

Een úúr. Hij doet er een uur over voor hij een beetje ongerust wordt. U en ik hadden toch na twintig minuten al nattigheid gevoeld? Pas na de derde sommatie doet ze de deur open. Die had ze dus op slot gedaan, maar dat meldt Elsschot niet. Dat moeten we raden.

'Ik heb haar een zoen gegeven.' Eén zoen. Na vijf kinderen is de passie wel een beetje voorbij, nietwaar. Dat laat hij dus ook raden, want hij legt goddank niets uit. Een slechte schrijver had moeizaam uitleg gegeven aan die ene zoen, waarom en hoe en waar en die had erbij geschreven: zo gaat dat nou eenmaal na zoveel jaar huwelijk. Elsschot neemt aan dat we dat wel begrijpen.

En dan die geweldige laatste zin.

'Ik heb haar gezicht tegen mijn borst gedrukt en zij heeft zich niet teweergesteld.'

In het verleden heeft zij zich kennelijk wel eens teweergesteld, begrijpen we hieruit. Deze vrouw is niet meer zo gesteld op dergelijke intimiteiten. Kijk, zo heb ik al veel woorden gebruikt waar Elsschot het met één zin afkon.

'En zij heeft zich niet teweergesteld.' Hier opent zich een wereld van verdriet en vergane tederheid. In dit stukje klinkt de echo van dat gedicht dat hij op jonge leeftijd heeft geschreven. 'Het huwelijk.'

Wat hieruit blijkt is dat Elsschot een meester was in het schrappen van overbodige mededelingen. 'Zij heeft zich niet teweergesteld.' Deze zin maakt mij sprakeloos van bewondering. Inderdaad, sprakeloos. Ik kan dan nu ook maar beter mijn mond houden, want zwijgen kan niet verbeterd worden, schreef Elsschot al.

‘Met dank voor de edele gevoelens’ *Verhaerenbiograaf al sinds 1953 idolaat van Elsschot*

Tekst: Martine Cuyt / Foto's: Alain Giebens

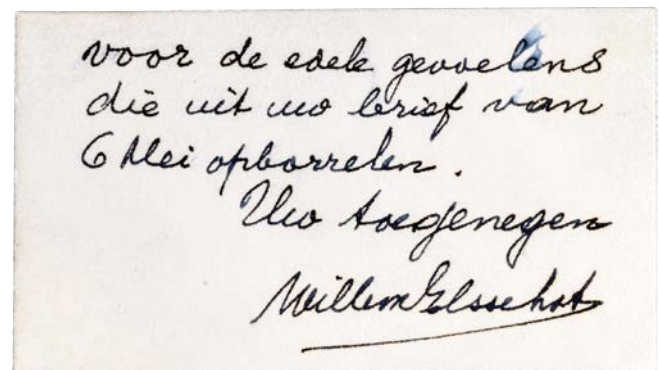
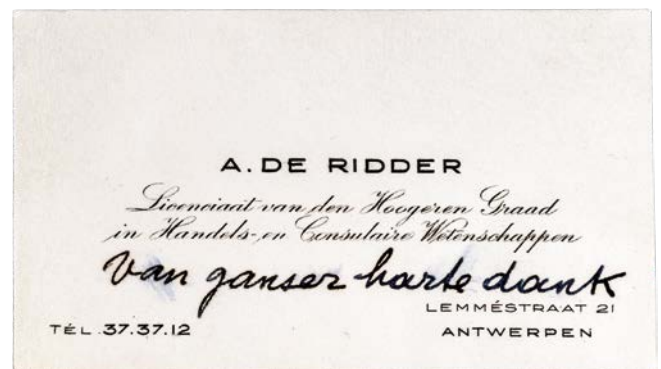
Verhaerenbiograaf Paul Servaes (°1935) was vergeten dat hij op 6 mei 1957 de moed vond om Elsschot schriftelijk te feliciteren met diens 75^{ste} verjaardag. De bewonderaar droomde van een opdracht, een ‘onuitwisbaar merkteken’ van de schrijver in een exemplaar van het verzameld werk. Op een dag zat hij naast de schrijver in de bibliotheek, maar hij durfde hem niet aan te spreken. Zijn jongensbrief herleest hij niet onbewogen.

Paul Servaes is ontroerd als we hem een kopie van zijn brief aan Elsschot van 6 mei 1957 tonen, gevonden in een privéarchief. Uit naspeurwerk was gebleken dat Buisstraat 25, Sint-Amands, zoals het adres in de brief luidde, rymde met het ouderlijke huis van de man die inmiddels bekend staat als Verhaerenexpert.



Paul Servaes met Elsschots verzameld werk naast Emile Verhaeren, brons van César Schroeve.

‘Mijn brief van 6 mei 1957 was zeker de eerste en wellicht de enige die ik aan Elsschot schreef. Ik woonde toen inderdaad nog bij mijn ouders. Nadat jij die brief hebt aangetroffen, ben ik in mijn archief gedoken en vond ik Elsschots antwoord. Het is weliswaar geen brief maar een adreskaartje van A. De Ridder met volgende vriendelijke tekst: “Van ganser harte dank voor de edele gevoelens die uit uw brief van 6 Mei opborrelen. Uw toegenegen, Willem Elsschot.”’

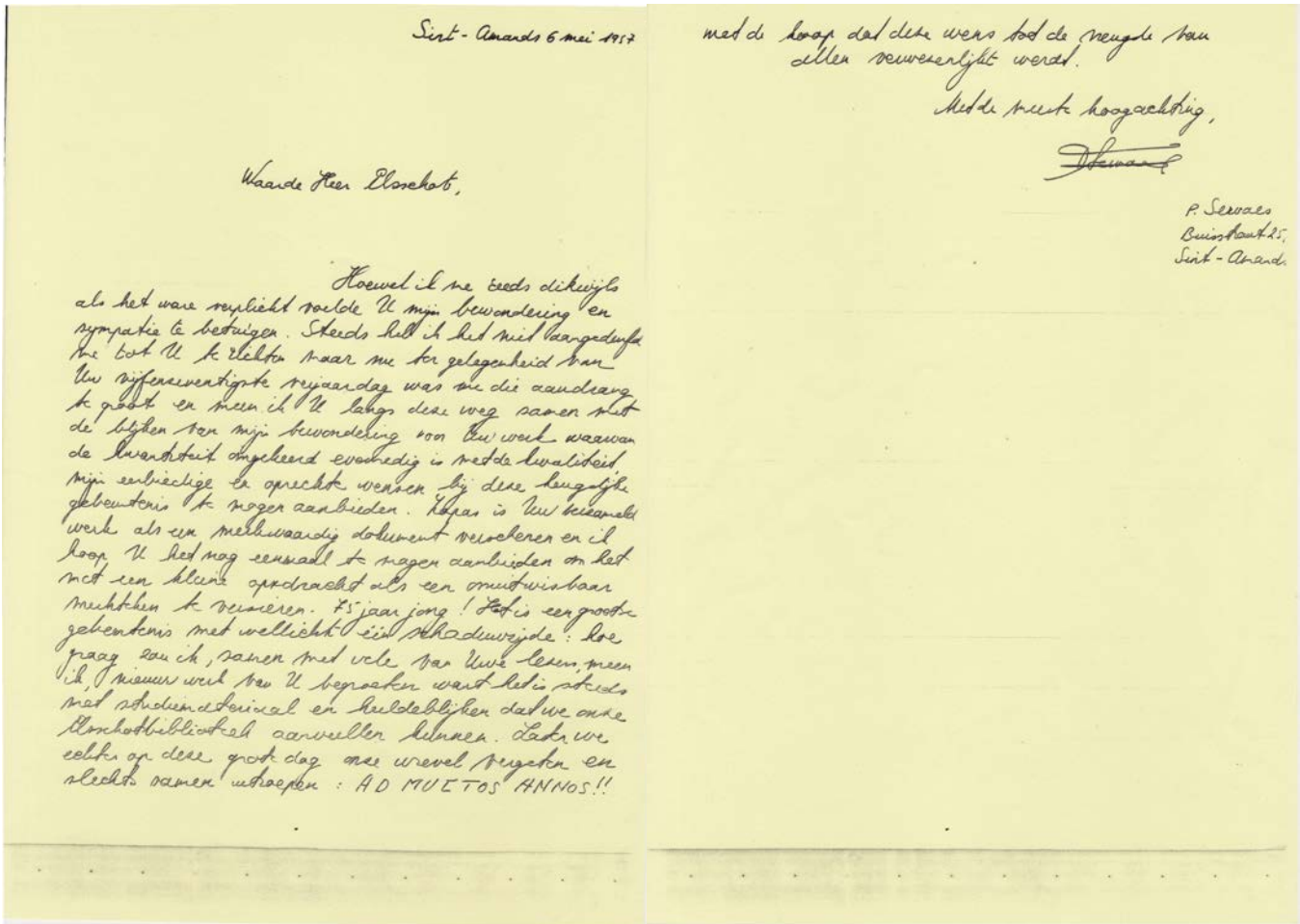


Elsschot beantwoordde de brief van Paul Servaes met een boodschap-op-visitekaartje: voor en achter.

De taal- en kunstgevoelige student Paul feliciteert Elsschot met diens 75ste verjaardag en zet zijn bewondering voor het werk van de schrijver in de verf.

Hij schrijft verder te hopen het pas verschenen verzameld werk ‘eenmaal te mogen aanbieden om het met een kleine opdracht als een onuitwisbaar merkteken te versieren.’

‘Dat is er helaas nooit van gekomen’, zegt Paul Servaes. ‘Eén keer zat ik naast hem in de leeszaal van de Antwerpse stadsbibliotheek, de huidige Erfgoedbibliotheek,



De vergeten, nu teruggevonden brief aan Elsschot van Paul Servaes.



Paul Servaes in 1957

waar volledige stilte moest heersen. Ik sprak hem dus niet aan, maar had dat graag gedaan.’

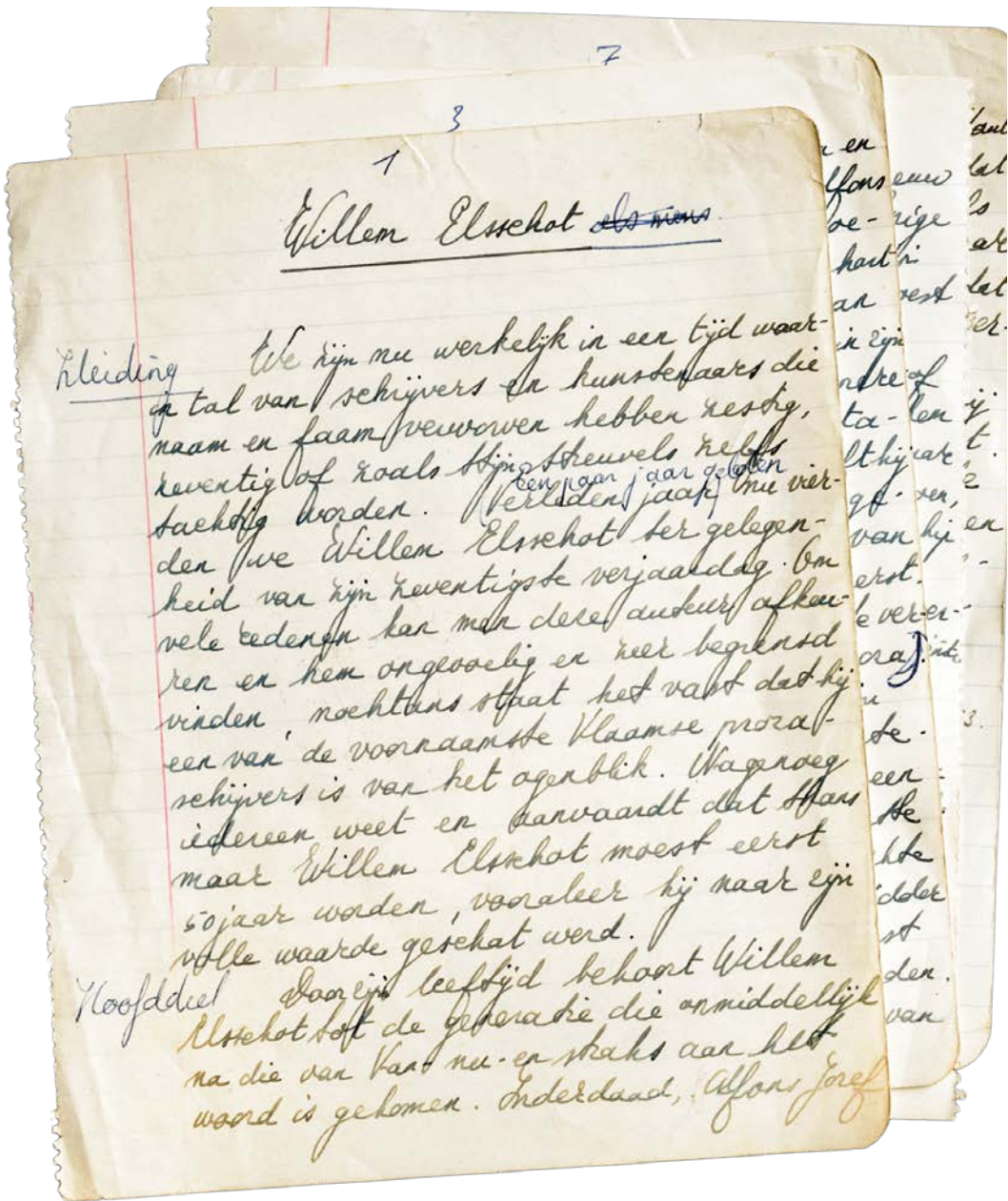
In 1960 stierf de schrijver en daarmee was alle hoop op een ‘onmisbaar merkteken’ gevaren.

Paul Servaes: ‘Ik ben als student naar zijn begrafenis geweest, die ook die van zijn vrouw was.’

Alleen Kaas

Servaes was al vroeg een bewonderaar van het werk van Elsschot. En van Verhaeren (1855-1916), die was geboren in Sint-Amands aan de Schelde, waar Servaes woonde.

Paul Servaes: ‘In de poësis, - het voorlaatste jaar van de Latijns-Griekse humaniora - , aan het Klein-Seminarie in Mechelen moesten we een spreekbeurt geven. Het was het eerste trimester van het schooljaar 1952-1953. Ik koos als onderwerp mijn dorpsgenoot Emile Verhaeren.’



Het originele werkstuk van Paul Servaes over Willem Elsschot, uit 1953.

Servaes werd beschuldigd van verkapt chauvinisme en koos het volgende trimester voor... Willem Elsschot. Geen evidente keuze op een katholiek college in die tijd. 'Ik kreeg de toestemming, maar mocht alleen *Kaas* lezen. Er was trouwens geen ander werk van Elsschot te vinden in de schoolbibliotheek. Ik kocht zijn biografie door Frans Smits, waarover ik in de pers gelezen had.'

'Die hielp me voor mijn speech, die het levensverhaal van Elsschot bracht. Ik heb de tekst bewaard, maar mijn exemplaar van *Kaas* uit die tijd ben ik kwijtgespeeld: uitgeleend en nooit teruggekregen...'

Paul Servaes kan zijn Elsschotaankopen precies dateren: 'In 1954 kocht en las ik *Tsjip/De Leeuwentemmer*, in 1955 schafte ik me de Duitse vertaling van *Kaas* aan, in 1958 volgde *Het Tankschip* en in 1960 verwierf ik het *verzameld werk*. Later kocht ik alles wat bij het Elsschotgenootschap verscheen.'

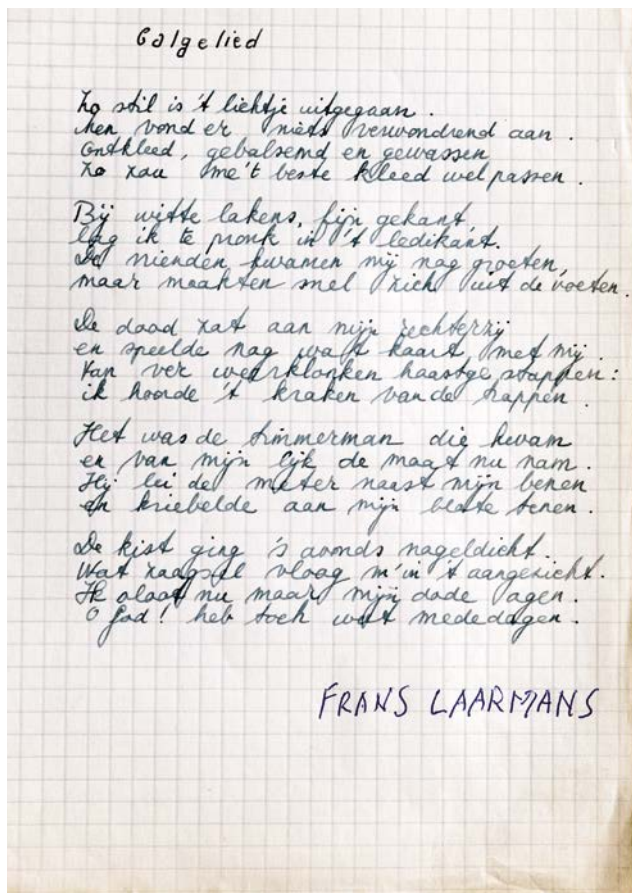
Het grote signeerhiaat probeerde hij 1991 te compenseren. Van de meester zelf had hij dan wel geen

handtekening. Bij de hommage *Villa Elsschot* vroeg hij alle deelnemers van de voorleesmarathon, voornamelijk Vlaamse acteurs en regisseurs, om het door hen gelezen boek te signeren: Julien Schoenaerts, Johan Leysen, Franz Marijnen, Luk Perceval, Dora van der Groen,...

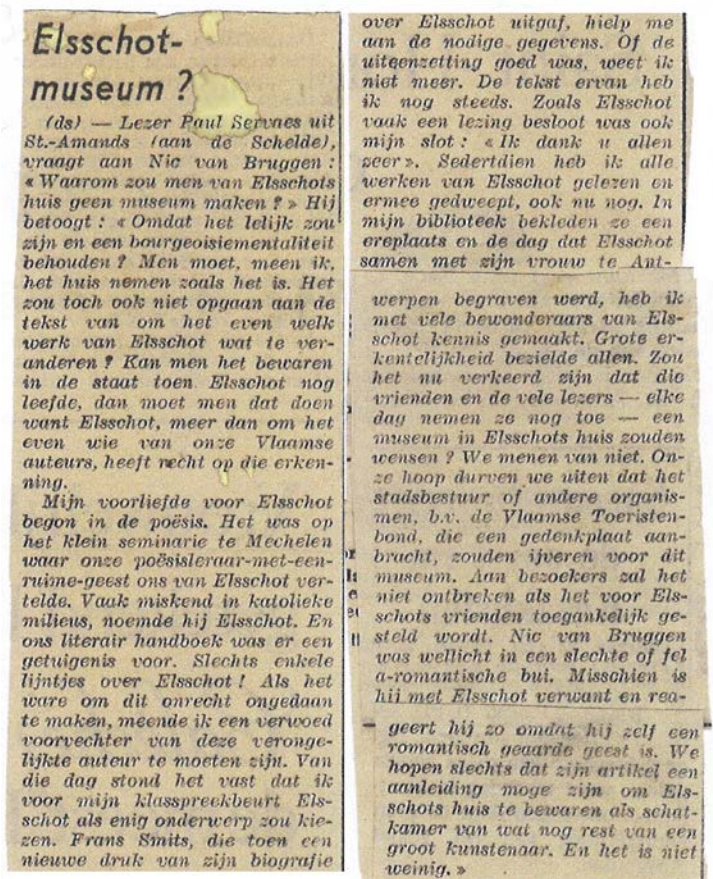
Frans Laarmans

Dat Servaes als jongeman al in de ban was van Elsschot, blijkt ook uit zijn toenmalige pseudoniem: Frans Laarmans. In het gedicht *Aan Willem Elsschot (niet Elsschot)* dat in 1955 verscheen in het studentenblad *Ons Contactblad* verantwoordt hij zijn keuze.

'Ik kan me niet meer herinneren waar ik Elsschots naam verkeerd gespeld heb gezien, vermoedelijk in een of ander artikel in een krant.' Mijn gedicht is natuurlijk geen echte poëzie, eerder een karamellenvers, maar als verklaring voor mijn pseudoniem mag het nu (opnieuw) worden gepubliceerd. (lacht)'



Het galgelied van Frans Laarmans oftewel Paul Servaes.



Paul Servaes gunt Elsschot zijn museum. Lezersbrief in De Standaard, 28 augustus 1963.

‘Vanaf 1955 publiceerde ik geregeld in *Ons Contactblad* en in *De brug*, bijblad van *Nieuwe stemmen*, van en voor leerlingen van de middelbare school. In dat laatste verscheen in het derde nummer van de eerste jaargang, januari 1956, mijn gedicht *Galgelied*, waar Elsschot niet veraf is. Zijn speciale vorm van humor intrigeerde en boeide me.’

Het pseudoniem Frans Laarmans gebruikt hij voortaan voor alles wat hij schrijft, behalve voor zijn ‘eerder romantische Scheldegebonden gedichten, in het spoor van Verhaeren.’ Daarvoor verzong hij het pseudoniem Jos Verschelde.

Elsschotmuseum

In 1963 klom Paul Servaes in de pen zonder schuilnaam nadat de Vlaamse dichter Nic van Bruggen onder de kop: ‘Maak er geen museum van! een pleidooi had geschreven tegen een Elsschotmuseum toen het huis in de Lemmestraat te koop kwam (*De Standaard*, 28 augustus 1963).

Servaes was het daar niet meer eens en zijn lezersbrief verscheen in *De Standaard* van 28 augustus 1963.

‘Emile Verhaeren had sinds 1955 zijn museum in Sint-Amands. Elsschot verdiende het zijne in Antwerpen.’

Een dichter is Paul Servaes niet geworden, wel een conservator, biograaf, recensent, publicist, en leidende kracht van de V.V.V., tegenwoordig Toerisme-Klein-Brabant-Scheldeland en bestuurslid van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant. Inmiddels is hij ereconservator van het Emile Verhaeren Museum in Sint-Amands.

In 2012 publiceerde hij zijn biografie *Emile Verhaeren, Vlaams dichter voor Europa* bij EPO.

Ook hier ontbreekt Elsschot niet.

‘Emile Verhaeren hield op 21 december 1901 een lezing in de Kapel (1899-1904) in Antwerpen, een literair en sociaal-filosofisch centrum, met anarchistische inslag, een kunstenaarsbent die samenkwam in een gehuurde kapel bij de Falconruif.’

Na de stichters voegden zich al snel toe: Lode Baekelmans, Victor Ressler, Jan Eelen, Jan Madou, Ary Delen en A. De Ridder.

‘Ik heb mijn idool Elsschot nooit horen spreken, en uiteraard evenmin Verhaeren, maar wellicht heeft Elsschot wél Verhaeren gehoord.’

‘Het kan geen kwaad om weer wat vaker Elsschot te lezen’

Frans Timmermans



Frans Timmermans, de eerste gastspreker.

Willem Elsschot was bij mij op de middelbare school, zoals dat heet, een ‘moetje’. Categorie Multatuli, Vestdijk en de Grote Drie. Onontkoombaar canonmateriaal. Waarbij de Antwerpenaar in het lesboek het etiketje ‘grote stilist’ kreeg opgeplakt.

Dus iemand zonder verhaal, zonder fantasie, die het puur moet hebben van het netjes op een rij zetten van mooie woorden.

Ver beneden de waardigheid van een zestienjarige, hormoon-aangedreven Sturm und Drang-jongeling als ik die in lezen meer leven zag dan in het leven zelf.

James Cameron verbeeldde dit gevoel prachtig in *Avatar*: Jake Sully kan niet meer lopen, zit fysiek en moreel

Elsschot Benefietdiner jaarlijkse voltrefter

Méer dan vijfhonderd disgenoten schoven op 28 maart jongstleden aan voor het achttiende Willem Elsschot Benefietdiner, ook dit keer in het prachtige Vlinderpaleis (het nieuwe justitiegebouw) in Antwerpen. ‘Het gaat goed met het Willem Elsschot Genootschap’, constateerde voorzitter Cyriel Van Tilborgh voor het zoveelste jaar. Gastsprekers waren Frans Timmermans, eerste voorzitter van de Europese Commissie, en Hilde Crevits, Vlaams minister van Onderwijs. Hun toespraken staan op de volgende pagina’s afgedrukt. Het tweetal werd ingeleid door Karel Verhoeven, hoofdredacteur van dagblad *De Standaard*.

geheel vast, maar stijgt letterlijk en figuurlijk boven zichzelf uit door een andere gedaante aan te nemen in een fantasiewereld.

Mijn onmatige leesgedrag, een verslaving die zich overigens moeilijk laat bedwingen, was in die jaren puur escapisme. Het verlangen naar een ander leven, een andere leeftijd, een ander lichaam, gekoppeld aan het verlangen naar een andere wereld, eerlijker, rechtvaardiger, vreedzamer. Wie weet veertig jaar later nog wat daarbij voorop stond, het persoonlijke of het maatschappelijke?

Wat ik mij wel nog herinner is dat ik boeken die de banaliteit van ons bestaan bevestigden na opening meteen weer dichtsloeg. Om banaliteit te ervaren, hoefde ik geen boeken te lezen, hoefde ik slechts in de spiegel te kijken. En wie wil dat nou, als hij zestien is? Niet dat het later veel makkelijker wordt, overigens. Maar dat onderwerp laten we voor een andere lezing.

Willem Elsschot is bescheiden en geduldig. Hij dringt zich niet op. Hij wacht rustig of je naar hem toe wilt komen. En neemt je ook helemaal niet kwalijk als je dat niet doet. Want hij heeft niet de behoefte te bekeren, te bekoren of te betoveren. Hij vertelt, voor wie luisteren wil – nogmaals, echt, het hoeft niet – over zijn leven.

Hij is daarin zo anders dan zijn tijdgenoten die mij vormden en die mij bekeerden, bekoorden, betoverden. De twee grote Louis voorop: Louis Paul Boon en Louis Ferdinand Destouches (Céline).

Hun woede over maatschappelijk onrecht, over de gruwelen die mensen elkaar aandoen, hun Hieronymus Bosch-achtige verbeelding van oorlog, hun misantropie, waardoor zij beiden in de ban raakten van de twee uiterste vormen van politiek utopisch denken. Maar ook hun wens de taal te ontdoen van haar conventies en haar te herscheppen vanuit de gedachte dat alleen als oude vormen en gedachten sterven een nieuwe, betere wereld kan worden geboren.

Wie Boontjes universum doorkruist, komt er aan de andere kant bont en blauw uit, maar met een sprankje hoop voor de mensheid, wie aan de hand van Céline de reis naar het einde van de nacht heeft volbracht, wordt wakker zonder dat de nachtmerrie over is.



Karel Verhoeven, hoofdredacteur van De Standaard, leidt de gastsprekers in.

Nogal laat kwam ik bij Willem Elsschot op de koffie. En verwachtte eerlijk gezegd, volgens mij is dat een Antwerpse uitdrukking, ‘de zeik van boere Mie’. Twaalf jaar geleden kreeg ik het door Peter de Bruijn bezorgde ‘verzameld werk’ cadeau.

Als het om boeken gaat ben ik nogal hebbertig en bezitterig. Ik ga er ook bijna dierlijk mee om, steek er bij ontvangst meteen mijn neus in om er als een bloedhond de geur diep van op te snuiven.

Mensen, dit ‘verzameld werk’ is oprecht prachtig, een hebbing, een parel in de boekenkast. Dus ik was heel blij met het geschenk. Maar voelde niet meteen de behoefte de inhoud ook tot mij te nemen.

Maar een Nederlander, zelfs een rooie, zelfs een Limburgse paap, heeft anders dan Antwerpenaren wel eens van Calvijn gehoord. Tussen haakjes: Simon Carmiggelt, groot bewonderaar en kennis van Elsschot, hield juist van Antwerpen omdat als je hier op straat iemand vraagt of hij wel eens van Calvijn heeft gehoord het antwoord ontkennend zal zijn. Goed, die minuscule Calvijn in mij, dwong mij het boek te openen en er enige regels in te lezen. Haast ongemerkt werd het van kaft tot kaft.

Willem Elsschot is nog steeds waar hij altijd al was, het is deze lezer die inmiddels heel ergens anders is. Zo mooi zijn de zinnen waarin geen woord te veel staat en ieder woord precies op de goede plaats om de betekenis van het geheel op de manier te dragen die de schrijver wil. Zo moeilijk is het je vinger te leggen op waar ironie eindigt en cynisme de kop op steekt.

Het hele oeuvre is een lange, zeer geslaagde Gratwanderung op het smalle pad tussen deze twee houdingen: nooit de valse luchtigheid van te veel ironie, nooit de gestolde wanhoop van te veel cynisme.

Elsschot doet volledig recht aan onze condition humaine: als we onze zwakten onder ogen durven zien, in al hun lelijkheid, zal de schoonheid van onze medemenselijkheid er vroeg of laat, hoe lichtjes ook, altijd doorheen schijnen.

Over Elsschot zei Boon dat hij bemint als een moeder en vaststelt als een deurwaarder. Misschien is dat wel de meest kernachtige omschrijving van zijn schrijverschap.

Mag ik u even meenemen naar de eerste helft van de vorige eeuw, de ‘schrijverstijd’ van Elsschot? Na de eerste poging tot collectieve Europese zelfmoord raakte ons continent in de ban van ideologieën die, hoewel seculier, de mensen een hemel op aarde beloofden. Zo overtuigd waren fascisten, nationaal-socialisten en stalinisten van hun heilzame constructen, dat zij er geen been in zagen dat deel van de mensheid uit het leven te laten verdwijnen dat niet meteen overtuigd was van hun heilstaaf. Het procédé is bekend, was immers al eeuwenlang toegepast tijdens de godsdienstoorlogen.

Wie van oordeel is de absolute waarheid in pacht te hebben is al snel van oordeel dat degenen die deze waarheid niet delen of zelfs betwisten geen plaats verdienen onder de mensen, in feite geen mensen zijn en dus als ongedierte mogen worden uitgeroeid.

Het interbellum werd gemarkeerd door grote ideologische confrontaties en door het van binnenuit vermommen van de op burgerlijke waarden gebaseerde Europese



De Antwerpse stadsdichter Maarten Inghels brengt met passie zijn gedicht ‘Ik volg de rivier, ik ben de rivier’ ten gehore.

samenlevingen. De stille meerderheid van goedwillende burgers was murw gebeukt door een allesverzengende economische crisis en liet zich overbluffen door een even vastberaden als fanatieke minderheid die letterlijk over lijken ging om haar doel te bereiken. Het resultaat van dit alles was een tweede poging tot collectieve Europese zelfmoord, waarmee definitief een einde kwam aan vier eeuwen waarin Europese naties de wereld domineerden.

Zou ik slechts met een paar boeken in mijn ransel een tijd op een onbewoond eiland moeten doorbrengen, zou ik nu graag schrijvers uit de eerste zestig jaar van de vorige eeuw tot mijn reisgenoten rekenen. Vraag mij het op een ander moment of een ander tijdsgewricht en ik kom

waarschijnlijk met een andere schrijver, een ander lijstje, uit andere tijden.

Maar vandaag is het toch de confrontatie met de waan van het absolute ideologische gelijk, van de Idee boven de Mens, die mij bezighoudt.

Dus kom ik uit bij Joseph Roth, een stilist van hetzelfde niveau als Elsschot, ook met een Vlaams verleden trouwens, Oostende, en met een even scherpe, maar veel melancholischere blik op ons menselijk tekort. Remarque, omdat niemand beter in staat is het bestaan van banneling en vluchteling onder woorden te brengen.

Proust, Faulkner en Boon, omdat ze het de lezer bewust moeilijk maken. Hemingway, altijd voor de helderheid en Saul Bellow, als de Johannes van de evangelisten: met de kennis van later, maar goed gepland in de tijd die hij beschrijft. Maar bovenal Albert Camus, sinds mijn studententijd onafscheidelijke kameraad, leermeester en toetssteen. Die zei dat het enige wat ons van de dieren onderscheidt de capaciteit is door de ogen van een ander te kijken. Die net als Elsschot in staat was een stijl te hanteren van ongekennde transparantie en precisie.

Willem Elsschot legde een heel andere weg af, maar arriveerde op dezelfde bestemming als Albert Camus. Namelijk dat er geen groter gebaar van menselijkheid is dan het omarmen van ons menselijk tekort.

Dat in de aanvaarding van ons tekort niet alleen de erkenning van onze beperkingen rust, maar ook het respect voor de ander. Immers, wie zijn eigen tekorten onder ogen durft te zien en te omarmen, zal die van anderen ook accepteren als essentieel menselijk. Samenleven veronderstelt zelfrelativering. Menselijkheid veronderstelt relativering van het eigen gelijk en dus het afwijzen van ideologieën die het absolute gelijk in pacht menen te hebben.

Vandaag is ideologie in onze samenleving niet meer terug te vinden als een coherent en compleet programma-boekje voor hoe we ons leven zouden moeten inrichten. Wij leven in een post-paternalistische en post-ideologische samenleving.

Maar dat gold niet voor mensen als Camus en Elsschot.

Hoe radicaal verschillend deze twee mannen ook waren, bij lezing van hun werk bekruipt mij steeds weer het gevoel dat zij ons deelgenoot maken van een oh zo verschillende innerlijke reis die bij beiden uitmondt in een daad van verzet tegen de banaliteit van het absolutisme en een pleidooi voor de mildheid van doorleefde medemenselijkheid.

Een boodschap die niets aan kracht heeft ingeboet en misschien wel steeds waardevoller wordt want het absolute gelijk maakt een sterke comeback. Bij de neosalafisten die onze onze vrijheid als een ultieme vorm van decadentie zien en die andersdenkenden net zo ontmen-



Jan Maniewski signeert een exemplaar van Tsjip/De Leeuwentemmer in bezit van prof. dr. Wim Van Damme van het Instituut voor Tropische Geneeskunde.

selijken als de nazi's deden in Elsschots tijd. Maar ook bij populistten die in iedere opponent een vijand zien, die diversiteit als een bedreiging zien en die hun mening als een dictaat aan anderen willen opleggen op basis van 'winner takes all' bij verkiezingen.

Het is de manifestatie van de neiging om ons op te sluiten in het gezelschap van gelijkgestemden, een neiging die het risico in zich bergt van een herzuiling van onze samenleving. Het eerste slachtoffer is altijd de dialoog. En zonder dialoog geen compromis, zonder compromis in een pluriforme samenleving geen democratie.

Laat ik niet verhullen dat ik bij Elsschot ook met vragen blijf zitten. Zijn schrijverschap is mede daardoor boeiend omdat hij zelf aangeeft niet over enige fantasie te beschikken en dus uit zijn ervaringen moet putten. Nu is literatuur natuurlijk per definitie verteerde werkelijkheid die een andere vorm aanneemt. Schrijven is de waarheid liegen. Maar bij Elsschot liggen 'Wahrheit' en 'Dichtung' wel heel dicht bij elkaar.

Vraagt hij met zijn genadeloze beschrijving van zijn eigen (beroeps)wereld absolutie voor zijn falen? Voelt hij zich schuldig omdat hij voor een Argentijnse oplichter heeft gewerkt of omdat hij als een colporteur van slechte encyclopedieën zo de ijdelheid van arme nonnen streeft dat ze absurde hoeveelheden tijdschriften afnemen? En hoe zit het met zijn politieke meanderen door de jaren heen, waarbij hij soms hoop zet op Stalin en dan weer het opneemt voor een ter dood veroordeelde collaborateur, August Borms? Maar ook De Banneling opdraagt aan Karel Wilms, zoon van een Antwerpse schepen, John Wilms, een socialist.

Het lijkt vooral in al deze zaken de strijd tegen onrecht die hem motiveert. Of tegen hypocrisie.

Hij kiest niet voor een bepaalde richting of op basis van een bepaalde politieke overtuiging. Hij kiest op basis van de locus en het onderwerp dat hij ziet.

Goed, schrijvers die geen vragen oproepen, zijn geen schrijvers. Mensen zonder tegenstrijdigheden, zijn geen mensen.

Toen Menno ter Braak ietwat teleurgesteld op *Tsjip* reageerde en het een herhaling van zetten vond, schreef Elsschot het volgende aan Greshoff, met wie hij een uitgebreide correspondentie onderhield. Ik citeer: ‘Menno verwacht diepzinnigheid, filosofie. Maar als ik daar niets voor voel kan ik die niet geven. Ik kan alleen schrijven over dingen waar ik iets voor voel en over dingen die ik volkomen beheers. Daar ik absoluut geen fantasie bezit moet ik het zoeken in de intensiteit en dat heb ik in *Tsjip* geprobeerd. Of iets een eenvoudige familiehistorie is of een bezoek aan de hel maakt op mij niet de minste indruk. Ik hecht alleen belang aan de kracht, aan de hevigheid waarmee een beeld opgeroepen wordt, niet aan het beeld zelf. En voor mij is niet ‘La guerre des mondes’ het mooiste boek van Wells, maar wel de geschiedenis van de heer Hoopdriver die zijn vakantie doorbrengt op de fiets. Daar gebeurt niet veel meer in dan in *Tsjip*. En ik verdom het verder te willen springen dan mijn stok lang is.’

En daar lijkt het wel of je een verre echo van Candide hoort.

Het wezen van de wereld haal je uit de wereld die je kent, niet de wereld die je verzint. Verbeelding bestaat niet uit het scheppen van een eigen werkelijkheid, zo wordt in de ogen van Elsschot de schrijver geen God in het diepst van zijn gedachten, om een Nederlandse dichter te citeren. Verbeelding is uit het banale het sublieme destilleren en dat vervolgens in een vorm gieten die er voor de schrijver en hopelijk de lezer betekenis aan geeft en een gevoel bij oproept.

Met beide voeten stevig op de grond, graag.

U zal van mij waarschijnlijk ook enige opmerkingen verwachten over taal. Al was het maar omdat ik een van die mensen ben die al vroeg ontdekten dat onze beider landen gescheiden worden door een gemeenschappelijke taal. Standaard Nederlands met Limburgse invloeden en Maastrichts zijn mij met de paplepel gevoed, al deden mijn Heerlense grootmoeders hun uiterste best dat Maastrichts te saboteren. Maar dit terzijde.

Op zesjarige leeftijd kwam ik in het Vlaamse onderwijs terecht, op de gemeentelijke jongensschool van Sint-Stevens-Woluwe.

Als enige ‘Ollander’ (oh, welk een ironie voor een Limburger) op school, stond ik bloot aan de vragen en grappen van medeleerlingen en onderwijzers over mijn taalgebruik. Sommige leraren schiepen er behagen in dit te ridiculiseren, hetgeen ik maar toeschrijf aan de inder tijd ten opzichte van Nederland nog niet geheel voltooi-



Prof. dr. Jelica Novakovic (Universiteit Belgrado) en prof. dr. Hilde Van Belle (KU Leuven).

de Vlaamse emancipatie. Nu zelfs onze voetballers de uwe in geen velden of wegen meer bij kunnen houden, begint er een haast omgekeerd minderwaardigheidscomplex te ontstaan.

Overigens heb ik met zo’n complex ervaring als Limburger. En ik wil het iedereen afraden. Om met Elsschot te spreken: Hoeveel k’s zitten er in Calimero? ‘Vive la difference!’, laten we het daar maar op houden.

Maar nu ter zake. Anders dan Hugo Claus, had Willem Elsschot niet de behoefte te behagen. Claus, wiens dichtkunst voor mij tot de wereldtop behoort, schreef voor mijn gevoel zijn romans vaak in geforceerd ‘Hollands’ Nederlands, alsof hij iets te bewijzen had. Bij Elsschot komt niets geforceerd over en al zeker niet Hollands, maar ook niet Antwerps of zelfs maar Vlaams.

Van de middelbare school kan ik mij herinneren dat Elsschot meestal als Nederlander werd gezien en dat leerlingen pas bij het overschrijven van de samenvatting van *Kaas* (een samenvatting van *Kaas*, hoe kort zal die zijn?) tot de ontdekking kwamen dat meneer De Ridder uit Antwerpen kwam.

Een verklaring voor dit waarlijk algemene Nederlands heb ik niet. Wel is bekend dat hij bij het schrijven van *Villa des Roses* het manuscript aan zijn Rotterdamse muze mejuffrouw Van der Tak liet lezen en dat zij daarbij af en toe de opmerking plaatste: ‘zo zeggen wij dat hier niet’, hetgeen tot aanpassingen leidde door Elsschot.

Hij was geen fanaticus, Willem Elsschot, maar hij droeg wel bij aan de Vlaamse emancipatie. Correct Nederlands hoorde daar gewoon bij, niet om bij Nederland te horen, maar om iedereen in de Vlaamse gemeenschap de kans te geven zich te verheffen.

Zonder daarbij de lokale of regionale varianten tekort te hoeven doen: Elsschot sprak, zo is mij verzekerd, zijn hele leven lang Antwerps. Daarom was hij nieuwsgierig naar bovenmoerdijks Nederlands. Om er zijn voordeel mee te doen. Maar op zijn eigen voorwaarden.



De fraaie menukaart, vormgegeven door Jan Vanriet.

Ik denk dat ook zijn middelbare schooltijd bepalend is geweest voor zijn innige relatie met het Nederlands. Op het Athenée Royale werd door de meesten Frans gesproken, al had de wetgever bepaald dat een aantal vakken in het Nederlands diende te worden gegeven, naast uiteraard het vak Nederlands onder meer aardrijkskunde en geschiedenis, dat was volgens Vic van de Reijt eigenlijk maar één vak te noemen, en natuurwetenschappen.

En zelfs in die vakken werd het Nederlands regelmatig vermeden, de leraren waren niet zelden Franstalig en voelden zich in het Nederlands niet altijd op hun gemak. Waarschijnlijk keken ze er ook nog een beetje op neer.

Het weinige Nederlands dat er gesproken werd, was Vlaams. Met uitzondering van één leraar Nederlands met de deftige naam Engelbert Moize de Chateleux, volgens Elsschot een Maastrichtenaar, die wel 'Hollands' sprak. Weer een moment van ironische reflectie.

Maar van geboorte was De Chateleux trouwens Rotterdammer, dus dat hij 'Hollands' sprak, wil ik graag geloven. Hij was ook schrijver, al bleef het bij twee of drie pogingen, misschien omdat Lodewijk van Deysel hem in *De Nieuwe Gids* een 'povere pieterige blaaskaak van een derde-rangs-pamflettisten natuur' noemde.

Hoe dan ook, hoe pover hij ook mag zijn geweest, hij zag het talent in de jonge Fonnie van den bakker, of Alphonse, zoals hij op het atheneum heette. Maar

zijn patronage mocht niet baten. Alphonse moest van de klassieke afdeling naar de meer prozaïsche 'professionele'. De Chateleux bleef wel voor altijd in de herinnering van Elsschot, vijftig jaar later schreef hij nog over hem.

Was Elsschots 'degradatie' op school een straf van de Franstalige leraren voor een al te Vlaamse leerling? Zelf zag Elsschot het zeker niet zo. Hij vond het niet meer dan terecht, omdat hij er zelf met de pet naar had gegooid.

Bij het schrijven van dit verhaal, kwam ik steeds meer tot de conclusie dat het schrijverschap van Willem Elsschot op eigen voorwaarden tot stand is gekomen. Hij was even conventioneel als autonoom. Conventioneel in zijn publieke leven, autonoom in zijn schrijverschap.

Carmiggelt schrijft hierover het volgende: 'Bekend is dat hij in zijn levensstijl niets weg had van de letterkundige, die schrijverscongressen bezoekt en over literatuur correspondeert met vakgenoten. Ook de torenhoge bibliotheek die bij dit type past, ontbrak in zijn huis. Hij bezat slechts twee boeken – de bijbel en een dundrukeditie van Shakespeare. Ook zijn eigen werken zou men in de Lemméstraat vergeefs zoeken. Walter had ze en leverde ze op, als zijn vader er eens ergens uit voorlezen moest. De boeken die Elsschot las gingen, als hij ze uit had, ook naar zijn zoon. Ik vond in diens bibliotheek een



bundel van mij zelf, die ik Elsschot eens had gegeven om zijn oordeel te vernemen. Inderdaad schreef hij me er een brief over die mij, door de citaten uit ver uiteenliggende bladzijden, de overtuiging schonk dat hij het wel degelijk gelezen had. Het boek bij Walter de Ridder terug te zien, was een treffende ervaring. Op de vier witte bladzijden aan het slot had Elsschot namelijk een lange lijst woorden opgeschreven, die hem bij het lezen hadden gefraspeerd, omdat hij ze niet kende. Ik citeer: “Spijbelen. Koddebeier. Hufter. Tengels. Ginnegappen. Sjoelbakken. Jennen. Lik op stuk.” En zo voort – vier bladzijden lang.’

Het is voor de mens van vandaag moeilijk zich te verplaatsen in het leven van een schrijver die in zijn dagelijks bestaan het knellende korset van maatschappelijke conventies schijnbaar pijnloos onderging. Niet dat hij een heilig boontje was, verre van dien. Alleen moest hij wel een heilig boontje lijken. Voor zijn gezin, voor de zaak, voor de gemeenschap.

De persoonlijke vrijheid die wij vandaag doodnormaal vinden, was de Antwerpse burgerij, was alle burgerij, aan het begin van de vorige eeuw wezensvreemd. Zeker, er waren genoeg bohémiens die zich van conventies weinig aantrokken, maar de Baudelaires en Verlaines van die wereld hadden lak aan wetten en praktische bezwaren, een luxe die een burgervader en zakenman zich alleen kon permitteren als hij maatschappelijk isolement en schande voor vrouw en kinderen ervoor over had.

Voor zichzelf zou Elsschot er misschien niet zo mee gezeten hebben, vrouw en kinderen zou hij het nooit hebben aangedaan. Maar nu ben ik misschien aan het speculeren.

Het knellend korset droeg hij niet alleen als burgerman, ook als schrijver, maar dan op een andere manier.

Bij mij roept hij daarbij herinneringen op aan mijn politieke vader, Max van der Stoel. Die was weliswaar veel jonger dan Elsschot, maar had dezelfde gereserveerdheid, hetzelfde wantrouwen tegen zijn eigen emoties. Mannen zoals zij waren opgevoed met de gedachte dat het niet netjes was te klagen. Niet over ongemak, onge-

noegen of pijn. Dat je emoties, ook de heftigste, moest bewaren in vacuüm gezogen Maagdenburger bollen die door geen tien Vlaamse trekpaarden uit elkaar kunnen worden getrokken. Bollen waar een heel klein ventiel op zit, zodat je af en toe een heel klein beetje lucht bij kon laten als je dreigde te stikken.

Dit lees ik terug in het proza van Elsschot; stijlbeheersing, taalbeheersing, het zijn ultieme vormen van zelfbeheersing. Maar onder die laag borrelt steeds het gloeiendhete lava van een vulkaan op uitbarsting. Die spanning is altijd voelbaar, zichtbaar haast en vormt misschien wel het meest aantrekkelijke aspect van zijn schrijverschap.

Willem Elsschot weer wat vaker lezen, dames en heren, kan geen kwaad.

We leven ondertussen in de dictatuur van de ongebreidelde zelfexpressie. ‘Ik voel, dus ik ben’, als wraak op Descartes en als ultieme ontsporing van een romantisch zelfbeeld. Als wij iets ‘voelen’ dat in strijd is met de feiten, gaan wij op zoek naar alternatieve feiten. Want ons ego is inmiddels te groot om te aanvaarden dat ons gevoel ons misschien voor de gek houdt. Wij zoeken toevlucht bij mensen die hetzelfde ‘voelen’ als wij.

Sociale media en het internet met hun algoritmen die ons niet aanzetten tot kritisch denken maar voortdurend onze (voor)oordelen en opvattingen bevestigen, maken het makkelijker ons in dat gevoel op te sluiten en te wentelen.

Wij steunen politici die aan dit gevoel de beste uitdrukking weten te geven. Ook al beweren ze dat de aarde plat is, zolang ze ons maar het gevoel geven dat ze onze gevoelens delen, lopen we achter ze aan. Altijd zijn politici in de verleiding geweest de waarheid te verfraaien of zelfs gewoon te liegen. Maar er zat een rem op: wie betrappt werd, kon zijn biezen pakken.

Maar als feiten er steeds minder toe doen, wordt liegen risicoloos en schamen politici er zich niet eens meer voor, maar overbluffen iedereen die er kritiek op heeft. Je kan er zo maar president mee worden.

Het zou mooi zijn als wij de schoonheid van zelfbeheersing zouden herontdekken. En het belang van zelfrelativering, van rekening houden met een ander. Van de eigen zwakte zien en accepteren als voorwaarde om die van de ander te accepteren en zo samen sterker te worden.

Ik geloof heel sterk in die benadering, daarom houd ik zo van Willem Elsschot.



Jos Geysels, minister van Staat en inleider Karel Verhoeven.



Rechts: Thomas Van Houtte, voorzitter rechtbank van Koophandel Antwerpen.



Stefaan De Clercq, oud-minister van Justitie en Marc Van Peel, schepenen van Antwerpen.



Amsterdamse delegatie: Vic van de Reijt, Wim Jens, Thijs Wierema, Marsha Keja en Ron Hijman.



Foto's: Alain Giebens

Elsschot verklaard voor de schoolgaande jeugd

Hilde Crevits



Onderwijsminister Hilde Crevits, de andere gastspreker.

Als Vlaams minister van Onderwijs werd ik vanavond uitgenodigd om voor dit erudiet gezelschap een persoonlijke visie te geven op een van de grootste Vlaamse schrijvers en meest populaire schoolauteurs. Wij gaan het hebben over Willem Elsschot of is het Alfons De Ridder of Teixeira de Mattos of toch maar Laarmans? Ik wil vanavond met u even stilstaan bij deze ingenieuze identiteitsfraude, dat virtuoze schimmenspel van IKKEN: de man, de schrijver en zijn personages. -Een moeilijke gespletenheid, waar ook politici wel eens mee kampen: is het de koopman in zonnepanelen, de Kennedy van Oostende of toch maar gewoon Bart Tommelein?- Ik wil meer bepaald met u stilstaan bij de vraag of het vandaag de dag nog verantwoord is om onze schoolgaande jeugd dit Elsschotiaanse bos van dwaalsporen in te jagen en te hopen dat ze toch het licht zien.

U zal verstaan dat ik mij daarbij als minister van Onderwijs beperk tot de 'klassieken', de boeken die een zeker proces van sedimentatie doorstaan hebben en op die manier zijn gaan behoren tot de 'fond' van onze Vlaams-Nederlandse literatuur. Een 'fond' die ook vandaag nog gretig aftrek vindt op onze schoolbanken.

Zoals elke rechtgeaarde Bourgondiër trouwens weet, zit ook het beste van een trappist gewoonlijk in de 'fond'. Niet meteen het meest aantrekkelijke of toegankelijke, zeker niet voor ongeoefende drinkers, maar wel het meest voedzame. Ook Alfons De Ridder was niet vies van een cafébezoek en Elsschot laat Laarmans aan het begin van *Lijmen*, een boek dat verder geheel over fal-

sificatie en fraude gaat, ook 'een echte Guinness Stout' bestellen. Maar dit geheel ter zijde.

Voor Elsschot bestaat die literaire fond in de eerste plaats uit de Laarmansboeken en dan vooral *Lijmen/Het Been*, *Kaas* en *Het Dwaallicht*. Al gebiedt de eerlijkheid me te zeggen dat in de canon van de Nederlandse literatuur zelfs het hele verzameld werk van Elsschot werd opgenomen! Het valt me wel op dat er in zo'n canon doorgaans weinig of geen dikke turven staan. Uitgeverijen zijn voor hun inkomsten natuurlijk in grote mate van schoolboeken afhankelijk en de tijd waarin we middelbare schoolstudenten nog mochten dwangvoederen met een paar duizend bladzijden Dostojewski is ook lang vervlogen.

Er wordt wel eens gezegd dat de maximale spanningsboog van leerlingen in deze digitale tijden de duur van een gemiddelde televisiesoap is, waarna een verkwikend reclameblok moet volgen, alvorens de les te hervatten. Zou Elsschots mercantiele intuïtie als man van de reclamewereld ook dit feilloos voorvoeld hebben toen hij zijn meesterwerken stuk voor stuk neerlegde nog voor ze de kaap van 100 bladzijden bereikten? Honi soit qui mal y pense.

Maar ook dit geheel ter zijde.

Ik wil onze 'dwaaltocht in drie bedrijven' ook een duidelijk perspectief meegeven. Net zoals elk Elsschotboek apart gelezen kan worden, maar pas in samenhang met de andere boeken zijn volle betekenis krijgt, kunnen we ook Laarmans niet volledig doorgronden tenzij we zijn 'handel en wandel' volgen doorheen de drie belangrijkste Laarmansboeken.

Op die manier maken we in de Laarmansboeken kennis met verschillende Laarmansen die echter allen afsplitsingen lijken van één basisfiguur, één Gestalte, die een ontwikkelingsproces meemaakt doorheen de tijd. Het formaat van deze personages onderling is – apart genomen – zeer bescheiden, kleinburgerlijk, maar als figuur samengenomen bevolken zij een wereld waarin ieder van ons zich herkent, ook u, of u nu wilt of niet.

Ik neem u dus graag bij de hand, als Dantes Beatrice, en gids u naar het licht door de drie kringen van Laarmans 'Goddelijke komedie': de hel, het vagevuur en de hemel. Akkoord, in Elsschots geval is het misschien beter te spreken van een 'menselijke komedie' - en Boorman is Vergilius niet -, maar dat u verdacht veel lijkt op de



Gastheer Bart Willocx (midden), voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg Antwerpen, met de gastsprekers Frans Timmermans en Hilde Crevits.

creatures die Dante in *La Divina Commedia* ontmoet, lijdt geen twijfel. Tot welke kring u precies behoort, laat ik graag over aan uw inzicht en zelfkennis.

Vooraf het begin en het einde van de Laarmansboeken zijn bijzonder betekenisgeladen. Het is daar dat het complexe en bewust verwarrende spel met personages kristalliseert. Als fervent en aandachtig Elsschotlezener herinnert u zich zonder twijfel het begin van *Lijmen*. Een ik-verteller - op het eerste zicht een buitenstaander - ontmoet de stout drinkende Laarmans en vraagt hem naar zijn wedervaren. Hetgeen van Laarmans plots de verteller maakt. Laarmans blijkt bij nader inzien dan weer een heruitgave van Boorman, zijn mentor die hij 10 jaar eerder bij een gelijkaardig cafébezoek had ontmoet. Laarmans leerde lijmen, offerde daarvoor zijn baard, vilthoed en pijp, 'dus eigenlijk zijn ziel op'. Zoals hij het zelf beeldend verwoordde: 'op het altaar van het Wereldtijdschrift, om door Boormans genade van novice tot hogepriester te worden opgeleid'. Noem het de technische scholing van Laarmans. Hij leert de kneepjes van het vak. In onderwijstermen zouden we spreken van vaardigheden of technische skills. Op het einde van lijmen neemt die eerste ik-verteller het woord terug en slaat hij een barst in Laarmans' zelfgenoegzame masker van verkoper door hem zijn vroegere moedergedichten in herin-

nering te brengen. Dit lijkt bij Laarmans een eyeopener te zijn die hem er plots toe aanzet om zijn Boorman-ik in een impuls te verkopen aan de Ik-verteller. Die 'stoot hem echter met geweld van zich af', een waar 'Vade retro satanas!'

Weledel publiek, bent u nog mee? Zo ja, dan heeft u alvast de hel overleefd. Maar net als Elsschot heeft u daarvoor moeten afrekenen met uw gladde ik van gewetenloze verkoper. Zoals Alfons De Ridder het zelf stelde: 'Niet alleen walg ik van de reclame, maar ook van de commercie in het algemeen. En ik heb *Lijmen* geschreven omdat ik er op een of andere manier van af moest komen. Ik moest wel reclame bedrijven, want van mijn pen heb ik nooit kunnen leven.'

Het vagevuur dan maar. In de evolutie die Laarmans doormaakt, speelt ook het aspect 'tijd' een cruciale rol. In de eerste plaats de vertelde tijd natuurlijk, de belevenissen van Laarmans in de boeken. Maar evenzeer de niet-vertelde tijd: de tijd tussen de boeken. Concreet gaat het over een periode van 10 jaar. In deze tussentijd voltrekt zich een traag rijpingsproces waarover amper verteld wordt in de boeken. Het is een tijd van gestage ontwikkeling zowel voor de schrijver als zijn personages. Een tijd ook waarin de Laarmans van *Lijmen* afsterft en



De sprekerstafel: Hilde Crevits, vice-minister-president van de Vlaamse regering, Wouter De Craen, pers- en communicatie kabinet Hilde Crevits, Jos Geysels, minister van Staat, Cyriel Van Tilborgh, voorzitter WEG, Thomas Leysen, voorzitter KBC Groep, prof. Johan Meusen, Universiteit Antwerpen, Mgr. Johan Bonny, bisschop van Antwerpen, Cathy Berx, gouverneur van de Provincie Antwerpen, Sven Gatz, minister van Cultuur in de federale regering en eerste vice-voorzitter van de Europese Commissie Frans Timmermans.

rijpt tot de Laarmans van *Kaas*. Het is ook de tijd waarin Laarmans vader en familieman wordt.

Het Been, dat een kleine vijf jaar na *Kaas* geschreven werd, maar qua vertelde tijd tussen *Lijmen* en *Kaas* valt, vormt voor Laarmans de overgang naar een nieuwe levensfase en krijgt in dat rijpingsproces de plaats van eerste vagevuur. Door de episode van het incasseren van de schuld bij Mevrouw Lauwereyssen komt Laarmans tot inkeer. Deze inkeer gaat niet vanzelf. Het vergt zelfs een amputatie, niet alleen van een been, maar ook van zijn mentor en hogepriester in de lijmen-cultus, Boorman. ‘Want als de aanvoerder blijkt geeft van zwakte, al is het maar tijdelijk, wat kan je dan nog verwachten van een halfbakken soldaat, vooral wanneer die aan trouwen begint te denken?’

Kaas, het boek dat Elsschot volgens de overlevering in een soort van Paulinische bekering op een paar weken tijd geschreven zou hebben, vertoont in se eenzelfde basisstructuur als *Lijmen*. Na de mysterieuze openingszin ‘Eindelijk schrijf ik je weer’ en het bevreedend verslag van het overlijden van zijn moeder, volgt al snel een nieu-

we beproeving voor Laarmans. Ditmaal een meer inhoudelijke, introspectieve beproeving, maar met dezelfde ontvullende afloop. Voor deze nieuwe queeste krijgt hij ook een nieuwe gids die hem vakkundig introduceert op het (klein)burgerlijke toneel, Meneer Van Schoonbeke. In de paar weken van dit boek krijgen we, mutatis mutandis, een remake van *Lijmen*, weliswaar met een ander slot én vooral ook een andere stijl, voornamelijk inzake humor. De cassante, spottende object-gerichte lach van *Lijmen* is gerijpt tot een mildere, ironische zelfspot. En zoals Elsschot ons in de intro op dit boek herinnert: ‘De stijl is de mens zelf.’

Pas op het einde van *Kaas* wordt duidelijk dat het Laarmans zelf was die ‘eindelijk terug schreef’ en wel aan zijn ‘Brave, beste kinderen’ en zijn ‘lieve, lieve vrouw’. Na zijn mislukte kaasavontuur komt Laarmans ook nu terug thuis. En hoewel er aan de oppervlakte niet zo heel veel veranderd lijkt sinds hij dat huis verliet, heeft Laarmans innerlijk een ingrijpende evolutie doorgemaakt. De Laarmans op het einde van *Kaas* heeft meer geschiedenis op de teller staan, meer verhaal, meer verantwoordelijkheid en zelfkennis.



Hans Bourbon, CEO van Studio 100, met zijn echtgenote in gesprek met inleider Karel Verhoeven

Zijn kaastragedie is voor hem een peripetie gebleken in de klassiek Aristotelische zin van het woord, weliswaar in een bescheiden Elsschotiaanse toonaard: een plotse ommekeer, in casu inkeer, die het verhaal in een definitieve plooi lijkt te leggen. Laarmans heeft door zijn weervaren, zijn successen en tegenslagen, zijn eigen natuur en dus ook zijn persoonlijke beperkingen leren kennen. Hij is door een psychologisch vagevuur gegaan en is ‘meer mens geworden’. Is dat trouwens niet letterlijk en figuurlijk de betekenis van onze ‘humaniora’?

Ik hoop u, specialisten, niet te veel tegen de geleerde borst te stoten als ik suggereer dat Alfons De Ridder in dit kaasavontuur misschien wel de rekening maakt van zijn eigen escapades als schrijver. Escapades waardoor hij zich weliswaar wist te onttrekken aan de alledaagse van zijn kleine menselijke leven, maar die hem tegelijkertijd ook een zekere wroeging bezorgden omdat ze hem wegvoerden van zijn rol als vader, echtgenoot en broodwinner. Of zoals De Ridder het zelf prachtig verwoordde: ‘Schrijven is het bereizen van een vreemd land, waarvan de lokstem mij komt tergen als ik vreedzaam bij onze kachel zit.’ Een sirenezang die ook elk van u zonder twijfel herkent.

Laarmans is ten tweeden male thuisgekomen en zijn lieve vrouw en brave kinderen reppen geen woord meer over

kaas. Maar definitief lijkt deze thuiskomst allerminst. In het derde boek, *Het Dwaallicht*, dat nog eens 10 jaar later als een soort van onbestemd testament geschreven wordt, blijkt dat achter iedere hoek een nieuwe beproeving kan schuilen. Zo volstaat een onverwachte ontmoeting met drie vreemde mannen uit het verre Oosten die op zoek zijn naar Maria (What’s in the name?) Van Dam, om Laarmans weer te verleiden om op pad te gaan. Of zoals hij het zelf lankmoedig zegt: ‘Ik heb me dus, voor de zoveelste maal, ingelaten met iets dat mij niet aangaat in plaats van mij af te wenden zoals redelijke wezens doen om het fatum in zijn loop niet te hinderen’. In dit boek dat bol staat van de bijbelse beelden en religieuze verwijzingen, verkent Elsschot ten slotte ook het hemelse pad. Maar het goddelijk licht dat Dante opwachtte op het einde van zijn reis, blijkt bij Elsschot een dwaallicht. Wijselijk besluit hij dus: ‘Voor het eerst sedert lang, want de jaren vlieden, zal ik ditmaal naar huis gaan waar mijn ontijdige intrede beschouwd zal worden als een stap op de weg die tot inkeer leidt’.

Met de derde thuiskomst van Laarmans is onze tocht door Elsschots menselijke komedie afgelopen. Is ook Alfons De Ridder en bij uitbreiding de lezer daarmee thuisgekomen? Daarvoor begeef ik me nog een laatste keer op het gladde ijs van de literatuurcritici met het

risico een ‘querelle des anciens et des modernes’ op te rakelen. Een conflict dat mogelijks ook dit vredige genootschap kan verscheuren. Er zijn aan de ene kant de historisch-critici, de realisten die hun onderzoek voornamelijk op biografische referenties richten. Aan de andere kant zijn er de literair-critici voor wie referentiële banden zoeken tussen een schrijver en zijn personages gelijk staat aan vloeken in de kerk.

Maar voor u mij weer als ‘minister van polemische zaken’ wegzet, wil ik een verzoeningsmodel voorstellen. Een model dat de laatste tijd wel vaker succes lijkt te hebben om Antwerpse knopen te ontwarren. En ik ben er van overtuigd dat zo’n verzoening tussen realiteit en fictie ook onmisbaar is, willen literatuur en literatuuronderwijs hun relevantie niet verliezen en verdampen tot een loos en ijl woordenspel.

Natuurlijk is het zo dat Laarmans en Boorman zelf niet bestaan en dat hun lijden ons dan ook niet echt raakt, zoals het tragische verhaal van een Syrische familie op de vlucht ons raakt. Ik heb gelachen met Boormans gespeenheid, met Laarmans’ klunzigheid, met de naïviteit van hun klanten, met deze *comédie humaine* van de kleine man. Het is de herkenbaarheid van hun wereld die voor mij een betekenis horizon opwerpt en op die manier raakt aan de wereld die mij zo vertrouwd is. En juist in die interactie ligt het vormende, de Bildung van literatuur en verhalen. Zij zijn essentieel om ons eigen leven beter te begrijpen en te kaderen.

Het is deze milde tragikomische catharsis die ons eigen verhaal draaglijker maakt. Dit geldt zonder twijfel in de eerste plaats voor de schrijver. In *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, dé Bildungsroman bij uitstek, probeerde Goethe de minister die hij was te verzoenen met de schrijver. Ook Elsschots boeken zijn laboratoria waarin hij via het wel en wee van Laarmans ook het vonnis van Alfons De Ridder velt. Ook hij worstelde met zijn meervoudige identiteit van vader, echtgenoot, schrijver en koopman.

Deze helende mimesis geldt bij uitbreiding voor zijn lezer die hij meetroont door zijn menselijke komedie. Het is in contact met andermans verhalen dat ons eigen verhaal zijn scherpste definitie krijgt. Verhalen en literatuur bieden een veilige proeftuin om zonder de hardheid en onomkeerbaarheid van de realiteit toch zeer ingrijpende ervaringen op te doen. De lectuur van Elsschots oeuvre biedt ons en onze schoolgaande jeugd zo een toegankelijke, maar zeer gelaagde en doorleefde spiegel. Dat is ‘Elsschot ou de l’éducation’.

De scepticus in u heeft natuurlijk door dat die thuiskomst voor Alfons De Ridder meteen ook betekent dat hij weer ‘koopman in bedrukt papier’ wordt en de straat op moet om zijn reclamemateriaal te slijten. Maar misschien moeten we onze jongeren in deze vloeibare tijden wel behoeden voor een teveel aan scepsis en hen deze

laatste draai besparen? Of volgen we toch het wijze advies van Ida Gerhardt in haar ‘sonnetten voor de leraar’:

Bezie de kinderen niet te klein:
Zij moeten veel verdragen -
eenzaamheid, angsten, groeiens pijn
en, onverhoeds, de slagen.

Wat er ook van zij. Laat mijn persoonlijke lezing van Elsschot een dubbel pleidooi zijn. In de eerste plaats een pleidooi voor een onderwijs dat jongeren werkelijk ‘meer mens’ maakt. Voor een onderwijs dat niet slechts een opleidingsmodel is, niet slechts een technisch-wetenschappelijke school om vaardigheden en talenten te ontwikkelen, maar ook een vrijplaats die onze jongeren een ruimere menselijke vorming biedt. Een systeem waar niet alleen de lestijd maar ook de vormingstijd telt. Niet alleen de lessen, maar ook de extrascolaire activiteiten. Niet alleen de cursussen maar evenzeer de ‘ex-cursussen’. Niet alleen de klaslokalen maar ook de vensters die geopend worden op onze samenleving.

En laat in dat onderwijs literatuur een vaste plaats hebben. Verhalen als bron van kennis, maar ook als spiegel voor onszelf en onze samenleving, als labo voor onze passies en overtuigingen en als open venster op de wereld.

Ik laat het laatste woord graag aan die andere grote Vlaamse schrijver en goede vriend van Elsschot, Louis Paul Boon, die de vormende kwaliteit van Elsschots werk zo treffend verwoordde: ‘Elsschots verhaal laat u diep ontroerd achter. Ge hebt weer eens uzelf gezien, naakt en pover, ontdaan van leugens en bedrog en valse ijdelheid en toch weet ge niet waar ge juist getroffen werd.’

DE KWESTIE

'ELSSCHOTIAAN'
STEVEN WALLAND

'Er moet op de trom geslagen worden'

Deze maand begint uitgeverij Polis aan de heruitgave van het werk van Willem Elsschot (1882-1960) in afzonderlijke delen. De romans *Pensioen*, *De verlossing* en *Het tankschip* openen de reeks, met nieuwe aantrekkelijke covers en frisse nawoorden. Als aftrap schreef de Nederlandse 'elsschotiaan' Steven Walland *Van Aasgaard tot Van der Zijpen*, een wie is wie in het werk van Elsschot, die zijn personages vaak uit zijn omgeving haalde. Is Elsschot nog steeds zo populair als wij graag denken? Walland vindt dat het nogal tegenvalt. Zijn uitgever heeft werk aan de winkel om Elsschot weer op de voorgrond te krijgen, vindt hij.

Waar komt uw fascinatie voor Elsschot vandaan?

'Ik ben geen literatuurspecialist; ik ben een oogarts van 70 die altijd graag en veel gelezen heeft. Ik herinner me niet meer dat ik op school al Elsschot las, ik ben er pas na mijn dertigste mee begonnen. Mijn fascinatie voor Elsschot komt vooral door zijn stijl. Hij kan heel kort en met weinig woorden formuleren. Met die weinig woorden laat hij ook steeds een beetje spot op zijn personages los, maar hij heeft evengoed mededogen met de mensen met wie hij de draak steekt. Dat vind ik bijzonder.'

'Ik heb deze "Wie is wie bij Willem Elsschot" geschreven omdat ik erachter kwam dat vrijwel niets in zijn werk verzonnen is. Het begon toen ik ergens las dat Elsschots jeugdvriend Jules Valenpint het model voor Boorman was. Ik ontdekte nog andere namen; als lid van het Willem Elsschot Genootschap krijg ik namelijk ook alle literatuur over Elsschot in handen. Ik heb van veel personages kunnen achterhalen wie de schrijver in gedachten had.'

Hebt u een verklaring voor het feit dat Elsschots werk nog zo populair is, en nog steeds in druk is?

'Nou, dat valt tegen. Ik vind niet dat zijn boeken, misschien op het verzameld werk na, heel erg gemakkelijk te verkrijgen zijn; hier en daar zie je in de boekhandel nog een losse roman. Ik denk dat Elsschot nog vooral bij de schoolgaande jeugd geliefd zou moeten zijn; als ze voor de leraar een boek moeten lezen is Elsschot altijd lekker dun. Zijn romans kunnen bovendien door hun humor en hun bizarre verhalen sterk aanspreken.'

'Ik hoop dat er een nieuwe generatie Elsschotlezers komt. Want, laat ik maar eens klagen als een ouwe oom: de jongelui van vandaag zitten te gamen en niet te lezen. Niettemin worden er niet zoveel minder boeken verkocht als verwacht. Dat geeft mij hoop, dat mensen blijven lezen. Ze moeten natuurlijk attent gemaakt worden op het werk van Elsschot. Je moet het onder de aandacht brengen, door bijvoorbeeld de sociale media in te zetten.'

'Elke nieuwe generatie is vanzelf aangetrokken tot de eigentijdse schrijvers. Zoals die Lize Spit; dat is iets om te lezen als je op het ogenblik jong bent. Misschien gaan jongelui dan al snel denken: die Elsschot, dat is ouwe meuk. Dat zou ik jammer vinden. Daarom moet er op de trom geslagen worden.' (jap)

135 jaar Alfons De Ridder:
Polis geeft het werk van Willem Elsschot opnieuw uit.
Van alle Nederlandstalige schrijvers is Willem Elsschot de allergrootste.

Willem Elsschot (1882-1960) laat niemand onberoerd. Zijn stijl is onovertroffen en de intensiteit van zijn romans, novellen en gedichten heeft haar weerga niet. Keer op keer betoveren het mededogen en de milde spot waarmee hij zijn personages beschrijft.

Ook nieuwe generatie lezers hebben het recht om Elsschot te ontdekken. Daarom geeft Polis het volledige oeuvre van Elsschot uit in losse delen, als aantrekkelijk geprijsde en vormgegeven kwaliteitspaperbacks voorzien van nieuwe nawoorden.



Op 7 mei 2017 vierden we de **135^{ste} geboortedag** van Alfons De Ridder, *nom de plume*: Willem Elsschot. Bij die gelegenheid is de campagne op gang getrokken en zijn de eerste heruitgaven ter beschikking gesteld van het grote publiek. Het gaat om:

- *De Verlossing*, het tragikomische verhaal over de strijd tussen een socialistische vrijdenker en een plaatselijke pastoor. Met een nawoord van **Erik Rinckhout**.
- *Het Tankschip*, een hilarische novelle omtrent belastingontduiking aan het begin van WO II. Met een nawoord van **Dirk Leyman**.
- *Pensioen*, een vlijmscherpe roman over tragische moederliefde. Met een nawoord van **Matthijs de Ridder**.

De kern van de publiekscampagne is de website <http://elsschot.polis.be> waar het publiek informatie vindt over acties, evenementen en wedstrijden. Deze website is bij de verjaardag van de auteur gelanceerd. Op de avond van 7 mei was er een druk bijgewoonde 'Herontdek Elsschot' avond in De Studio (Antwerpen). De samenstellers gingen er in gesprek over hun fascinatie voor het werk van Elsschot. Tevens werd er een aantal video's getoond waarin Arthur Japin, Tommy Wieringa en Aafke Romeijn hun appreciatie uitspraken voor de eerste drie titels van de nieuwe reeks.

De Nederlandse presentatie zou plaatsvinden aan de Coolingsingel in Rotterdam, maar werd afgelast naar aanleiding van kampioenenmatch tegen Heracles. Het nieuws van de afgelasting kreeg heel wat aandacht.

In de najaarsaanbieding van Polis zullen de twee volgende titels uit de reeks worden aangekondigd.

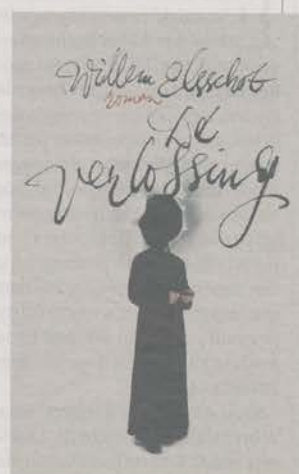
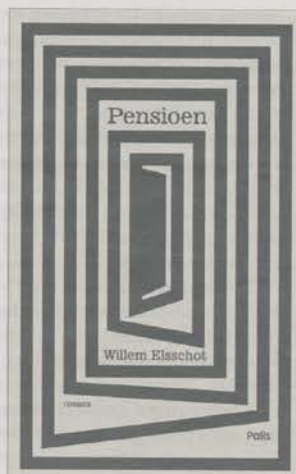
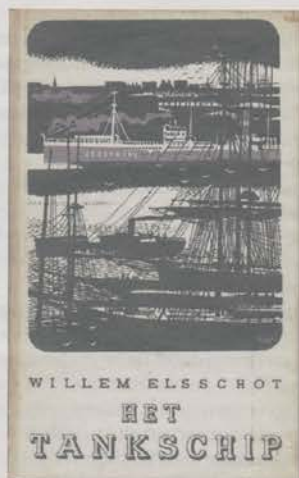
Pensioen - ISBN 978-94-6310 -220-9 * Polis * 160 blz * 17,50 euro

Het Tankschip - ISBN 978-94-6310 -218-6 * Polis * 112 blz * 17,50 euro

De Verlossing - ISBN 978-94-6310 -219-3 * Polis * 248 blz * 17,50 euro *



OMSLAG



Links het ontwerp van Eppo Doeve uit 1942, daarnaast drie nieuwe omslagen van Herman Houbrechts.

Een eclectische Elsschot

Geen seriematig jasje voor de nieuwe heruitgaven van deze Vlaamse klassiekers.

Door **Bob Witman**

Pats. Opeens was daar het bericht dat de erven van Willem Elsschot (1882-1960) na jaren bij Athenaeum te hebben gezeten in zee gaan met de Belgische uitgeverij Polis. Dat is ook te zien aan de omslagen van drie nieuwe heruitgaven: een totaal andere stijlopvatting, geen seriematig jasje.

Terwijl *De verlossing* een omslag heeft met frivole handschriftletters, is *Pensioen* jubist zeer geometrisch dik met vlakken belijnd. *Het tankschip* is meer illustratief, bijna letterlijk een verbeelding van de titel. De covers zijn gemaakt door de Antwerpse ontwerper Herman Houbrechts (voor de grungefans: ooit drummer bij de band Nemo).

'Polis wilde niet verder bouwen op de klassieke typografische covers die de uitgaven van Elsschot kenmerkten', zegt Houbrechts. Die zouden te veel verleden tijd ademen, terwijl Polis juist 'wil laten zien dat Elsschot ook vandaag relevant is.' Daarom was een wat 'eclectische aanpak' toegestaan.

En eclectisch is het. *De verlossing* heeft iets thrillerachtigs, met onder de blijde titelletters het omnieuze kogelgat in dorpspastoor Kips. *Pensioen* roept volgens Houbrechts 'door middel van het perspectivische lijnenspel, dat soms net uit de haak staat, de tragiek van het boek op'. In *Pensioen* verdrinken mensen in een kafkaesk administratief misverstand.

Een omslag, vindt Houbrechts 'maakt het boek tot een boek, een object, los van de tekst'. Bij *Het tankschip* veroorloofde hij zich 'een knipoog' naar de omslag van de befaamde tekenaar Eppo Doeve uit 1942. Dezelfde boot, maar uitgelicht uit een zee van schepen. Anders dan bij Doeve is deze omslag geen 'illustratie met letters eronder', zegt Houbrechts. 'Door de typografie in het beeld op te nemen is het meer een posterbeeld.'

Willem Elsschot: Het tankschip, De verlossing, Pensioen
Omslag Herman Houbrechts.
Polis: € 17,50 per deel.

BOEKENNIEUWS

Voetbalrellen Boekhandel schrap evenement

De Rotterdamse boekhandel Donner plande aanstaande zondag een feestelijke presentatie van *Het tankschip*, *Pensioen* en *De verlossing*, drie romans van Elsschot die opnieuw worden uitgebracht door uitgeverij Polis. Elsschot-ambassadeurs Tommy Wieringa en Aafke Romeijn zouden er worden geïnterviewd door schrijver Marcel Möring. Maar zondag wordt ook de voetbalwedstrijd Feyenoord - Heracles gespeeld, een beslissende match in de strijd om het kampioenschap. De boekhandel wil geen risico's nemen na de rellen die afgelopen zondag uitbraken in Rotterdam nadat Feyenoord verloor van Excelsior en zijn kansen om kampioen te worden zag slinken. (Boekblad)

De Volkskrant, 3 juni 2017

★★★★★

Elsschot uit de schaduw

Heruitgave - Het werk van Willem Elsschot (1882-1960) moet een nieuw publiek verleiden. Uitgeverij Polis doet alvast een voorzet. **PETER JACOBS**

Willem Elsschot
De verlossing.
Het tankschip.
Pensioen.
Polis, 248 blz./
112 blz./160 blz.,
17,50 € per deel.



‘Willem Elsschot is een van de belangrijkste Nederlandstalige auteurs ooit.’ Zo staat het zelfverzekerd op het achterplat van de eerste drie delen in de nieuwe editie van zijn werk. Het lijkt dan ook een evidentie dat zijn boeken nog in druk zijn, zodat nieuwe generaties lezers die absolute uitspraak aan de lectuur kunnen toetsen. Maar bijna zestig jaar na de dood van de auteur was zijn bescheiden oeuvre aan het wegdeemsteren. Alleen Elsschots verzameld werk in één band was nog courant verkrijgbaar.

Het initiatief om alle werken afzonderlijk in paperback en met een nieuw nawoord te herdrukken, komt niet van Elsschots vaste Nederlandse uitgever Athenaeum-Polak & Van Gennep, maar van Polis. De Vlaamse uitgeverij gaat met de erven-Elsschot in zee om de romans, de novellen en de gedichten opnieuw onder de aandacht te brengen. De vormgeving van Herman Houbrechts is alvast opvallend en niet vals-nostalgisch of strak-uniform. Ze geeft de nieuwe editie ook de nodige allure voor Elsschotkenners en -verzamelaars. De redelijke prijs (17,50 euro per deel) moet dan weer de jonge lezers over de streep halen. Maar dat is niet voldoende: sociale media worden in de strijd om de aandacht betrokken, en er is de nieuwe website elsschot.polis.be.

De eerste lading van de elfdelige reeks bevat drie minder bekende prozawerken van Elsschot - op *Kaas*, *Het dwaallicht*, *Lijmen* en *Het been* is het nog even wachten. Maar ook in *Pensioen*, *De verlossing* en *Het tankschip* is Elsschot in goeden doen. Sowieso is er de scherpste van zijn observatie, de afgemetenheid van zijn taal, de subtiele milde humor, de nu eens meedogende dan weer meedogenloze portretten van de kleinburgers. Elsschots stijl en taal doen bovendien zelden verouderd aan; meer nog, ‘meestal hebben de jaren een aangenaam patina op Elsschots stijl achtergelaten’, schrijft Eric Rinckhout terecht in zijn nawoord bij *De verlossing*, Elsschots enige plattelandsroman van 1921.

Hopelijk is de lancering van dit trio het begin van een waar Elsschotrevival. Rinckhout vertelt over een filmpje uit 1957 dat nog op YouTube te vinden is. Jos De Haes interviewt ‘meneer Elsschot’ naar aanleiding van de publicatie van het *Verzameld werk* in één band. Of de schrijver zijn werk herlezen heeft, is de vraag. En of het hem beviel. ‘Ja’, antwoordt Elsschot. ‘Dat is mij zéér meegevalen. Tot mijn eigen verwondering.’ Dat is het effect dat deze heruitgaven in het beste geval ook moeten hebben: verwondering over zoveel tijdloze en grenzeloze kwaliteit.

135 jaar geleden werd Willem Elsschot geboren



Het is weinig auteurs gegeven om 135 jaar na hun geboorte nog steeds met meerdere boeken in de etalage van de boekhandels te liggen. Het oeuvre van Willem Elsschot kende al meerdere revivals en niets laat vermoeden dat we snel een terugval mogen verwachten. Die 135 jaar was voor uitgeverij Polis alvast een dankbaar aanknopingspunt om met de heruitgave van drie Elsschotboeken uit te pakken.

Op zaterdag 13 mei overleed onverwacht kunstenaar Wilfried Pas op 77-jarige leeftijd. De gekende beeldhouwer zette met het standbeeld

um voor Schone Kunsten in 1975. "In die periode was er een hechte samenwerking en wederzijdse beïnvloeding tussen Wilfried Pas en Fred Bervoets", duidt Adriaan Raemdonck. "Allebei waren ze met grafiek bezig en experimenteerden ze met beangstigende klistukken. Van Fred Bervoets maakte Wilfried Pas vele sculpturen in allerlei materialen."

Bekende schrijvers

In de jaren tachtig kreeg Pas steeds meer opdrachten om bekende schrijvers in brons te vervaardigen. Daardoor verdween zijn vrij werk wat naar de achtergrond, maar hij bleef het beoefenen. "Wilfried Pas en zijn tweede vrouw Vera Candael, zijn leerlinge en assistente, waren belesen en goed vertrouwd met literaire kringen. Voor elke opdracht legde hij zich nauwgezet toe, met tekeningen en ontwerpen", zegt Raemdonck. "Zelfs over de sokkel dacht hij lang na." "Vandaag is Wilfried Pas, die altijd figuratief is blijven werken, weer in. Zijn belang zal blijven toenemen. Omdat hij respect had voor het verleden, schiep hij kansen voor de toekomst."

Wilfried Pas laat twee zonen en een dochter na. Zijn laatste atelier was in de Ariestengang bij de Kerkstraat, in de buurt waar hij opgroeide en waar hij het standbeeld voor Julien Schoenaerts creëerde.

FRANK HERMAN



Wilfried Pas portretteerde Koning Albert II in 2013. FOTO BELGA



Koning Boudewijn op de Thonetlaan Linkeroever, 1999. FOTO VLM

Wilfried Pas aan het werk aan een beeld van Hendrik Conscience voor Schilde in 2012. FOTO F18



van Elsschot in 1994 ook zichzelf mee op de kaart. Later volgden nog een standbeeld voor Paul van Ostaïen (1996) en Gerard Walschap (2005).

Wij wensen alle leden een deugdlopende leesvakantie toe.

Cyriel Van Tilborgh
Voorzitter

COLOFON

Deze editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in juni 2017 in een oplage van 600 exemplaren, bestemd voor de leden van het WEG.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be
Bank
België:
IBAN: BE30 4098 5788 4111
BIC: KREDBEBB

Secretariaat

Wezelsebaan 195 | 2900 Schoten | België
Tel. & fax: + 32 3 666 78 70

Redactie

Cyriel Van Tilborgh
(cyriel.van.tilborgh@skynet.be)
Thijs Wierema
Tel: + 31 20 6 242 950

Bestuur

Cyriel Van Tilborgh
Vice-voorzitter: Vic van de Reijt
Bestuursleden:
Jan Maniewski
Janny Nijhof
Koen Rymenants
Thijs Wierema
WEG-fotograaf: Alain Giebens
(alain.giebens@skynet.be)
Administratieve ondersteuning: Iris De Rijcker

Ereleden WEG

Letterenhuis
Baloise Insurance
Canvas
De Morgen
De Standaard
Ernst & Young
Gazet van Antwerpen
Het Belang van Limburg
KBC Bank & Verzekering
Vlaams Fonds voor de Letteren

Lay-out & druk

Jan Vanriet, Jan Depover
EPO